

Adı, soyadı : Nihat Yörükoglu (Doç.Dr.)
 İşi : Ankara Sosyal Sigortalar Hastanesi Başhekimi
 Öğrenimi : Yüksek (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi)
 Onerenler : Sevim Güray, Cevdet Çağatay

- Dille ilgisi -

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdikten sonra yurdu-
 muzun çeşitli yerlerinde hekimlik; Ankara Üniversitesi Tıp Fakülte-
 sine Tıp Tarihi doçentliği yaptım. Şimdi Ankara Sosyal Sigortalar
 Hastanesi Başhekimiği görevinde bulunuyorum. Türkiye Türkçesinin
 Tarihsel Sözlüğü çalışmalarına Eşref b. Muhammet: Hazainü's Saâdât
 adlı eseri tarayarak katılmaktavım.

Adı, soyadı : Pars Tuğlaci
 İşi : Dil uzmanı
 Öğrenimi : Yüksek (Michigan Üniversitesi Dil Bilimi Bölümü)
 Onerenler : Tahir Kutsi Makal, Türker Acaroglu

- Dille ilgisi -

1955'te A.B.D.'ndeki Michigan Üniversitesinin Dil Bilimi
 Bölümünü bitirdim. İstanbul Şişli Terakki ve Saint Michel Liselerinde
 İngilizce öğretmenliği yaptım. Amacı benimsediğimi gösterir yayınları :

- ✗ 1- İngilizce-Türkçe Deyimler Sözlüğü (6. baskı)
- 2- İngilizce-Türkçe Resimli Sözlük (2. baskı)
- 3- Tıp Sözlüğü
- ✗ 4- Büyük Türkçe-İngilizce Sözlük
- 5- Büyük Türkçe-Fransızca Sözlük
- 6- İktisadi ve Hukuki Terimler Sözlüğü
- ✗ 7- Türkçede Anlamdaş ve Karşıt Kelimeler Sözlüğü
- 8- OKYANUS- 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük.

TÜRK DİL KURUMU

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN
TARIHSEL SÖZLÜĞÜ

ÖRNEK

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 058-168/2

Bu Örneği Hazırlayanlar
Agâh Sırrı Levend
Başuzman A. Dilâçar, Uzman Cem Dilçin

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1972

TÜRK DİL KURUMU

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN
TARIHSEL SÖZLÜĞÜ

ÖRNEK

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 099-168/2

Bu Örneği Hazırlayanlar
Agâh Sirri Levend
Başuzman A. Dilâçar, Uzman Cem Dilçin

BİRKAÇ SÖZ

Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulunun geçen dönem sonundaki kararı ve 1969'da toplanan XII. Kurultayın onayı üzerine hazırlığma girişiğimiz *Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü* çalışmalarına başlanmıştır.

Once, Sözlüğün amacını, planını ve çalışma programını açıklayan bir taslak hazırlanarak, ilgili arkadaşlarla yapılan toplantıda görüşülmüş, bu görüşmelerin işığı altında taslak yeniden gözden geçirildikten sonra tarayıcı arkadaşlara gönderilmiştir (Bu konuda bkz., Agâh Sirri Levend, "Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü", *Türk Dili* dergisi, c. XXIV, sayı 236, Mayıs 1971).

İlkin, XIII-XV. yüzyıllardaki metinlerin ele alınması uygun görüldüğünden, bu tarihlerde kaleme alınmış yapıtların en önemlilerinden 60 kadarı seçilmiş, önce bunların taramasıyla işe girişilmiştir. Tarama fişleri Kurum'a geldikçe, yapılan incelemeler sonunda gerekli görülen noktalar bir açıklama ile tarayıcılarla bildirilmiştir, böylece çalışmalarında birlik sağlanmıştır.

Tarama işleri sürdürülürken, hazırlamakta olduğumuz Sözlüğün niteliği, kapsamı ve yöntemi hakkında bir fikir vermek üzere küçük bir örneğin hazırlanması uygun görülmüş, o ana dek fişleri gelen 18 yapittan seçtiğimiz sözcüklerin işlenmesine girişilmiştir. Yönetim Kurulundan tarama işleriyle ilgili arkadaşlarla yapılan bir toplantıda, işlenen bu fişlerden birkaççı üzerinde görüşülererek inceleme yapılmıştır. Arkadaşlar, bu örneklerin çoğaltılarak ankete gönderilmesini istediklerinden, once 11 sözcük ile 3 ek hazırlanmış, tarama çalışmalarına katılan ve katılmayan konu ile ilgili arkadaşlara göndерilerek düşünceleri sorulmuştur. Kimi arkadaşlar düşüncelerini birer yazıyle bildirmiştir, yazıyle bildirmeyenler de çalışmalarında tutulan yöntemi uygun bulduklarını söylemişlerdir.

İlk kez fişleri gelen 18 yapittan seçtiğimiz 95 sözcük ile 10 ek işlenerek bu küçük örnek meydana getirilmiştir.

Bugün 32 arkadaş tarama çalışmalarına katılmış bulunmaktadır. Taranan 32 yapittan üçünün taraması bitmiş, bunları tarayan arkadaşlara yenileri verilmiştir. Bugüne dek Kurum'a gelen fişlerin sayısı 30.000'i aşmıştır. Gün geçtikçe sayıları artan tarayıcı arkadaşlarla çalışmalar ilerlemekte, Kurum'daki örgütün genişletilmesi zorunlu hale gelmiş bulunmaktadır. Kurultayın onayından geçtikten sonra, öümüzdeki dönemde çalışmalar buna göre ayarlanacaktır.

**SÖZLÜĞÜN DÜZENLENMESİNDE
VE
SÖZCÜKLERİN AÇIKLANMASINDA TUTULAN YOLLAR**

1. Madde başı olan her sözcüğün hangi dilden olduğu kisaltmalarla gösterilmiştir.
2. Madde başı olan her sözcüğün taranan tanıkta kullanılmışa göre hangi söz bölüğünden olduğu kisaltmalarla gösterilmiştir.
3. Madde başı olan sözcüğün söylenişleri aynı, fakat değişik imlâlı şekilleri, tanıklardaki en yaygınından başlayarak sırayla yazılmıştır.
4. Madde başı olan sözcüğün Azerice, Türkmençe, Çağatayca, Karahanlıca, Uygurca ve Kök-Türkçe'deki şekilleriyle birlikte, eğer biliniyorsa etimolojisi de verilmiştir. Yukarıdaki en yeniden en eskiye doğru dizilmiş olan altı lehçeden birinde ya da birkaçında, madde başı olan sözcüğün karşılığı bulunamamışsa o lehçelerin kisaltmaları yazılmamıştır.
5. Sözcüklerin lehçelerdeki şekilleri ve etimolojileri verilirken transkripsiyon alfabesinde bulunan kimi harfler kullanılmıştır. Bu harfler ve fonetik değerleri şöyledir: ı=yumuşak damak n'si, γ=sızıcı ġ, r'=r-z arası degerde olan r, δ=sızıcı d, ē=kapalı e, ī=uzun e.
6. Tanıklarda, söylenişleri ayrı ve değişik imlâ ile geçen sözcüklerin bir şekli esas madde başı yapılmıştır. Öteki şekiller, Sözlükte alfabetik sıraya göre bulundukları yerlerden, bu esas şekle → işaretiley gönderme yapılarak köşeli ayraç [] içinde gösterilmiştir. Bu değişik imlâlı şekillerin tanıkları da gönderme yapılan maddede toplanmıştır.
7. Madde başı olan sözcüğün tanıklarda geçen çekimli şekli, metindeki imlásına uygun olarak, geçtiği yerde ayraç () içinde gösterilmiştir.
8. Söylenişleri ve imlaları aynı, fakat anımları arasında büyük farklar bulunan Türkçe sözcükler ayrı maddeler halinde (I), (II)... rakamlarıyle gösterilerek alınmıştır. Söyleniş ve imlâ bakımdan bu sözcüklere benzeyen yabancı sözcükler ayrıca madde başı olarak numaralanmadan verilmiştir.
9. Madde başı olan sözcüğün türlü anımları 1, 2, 3... rakamlarıyle numaralanmıştır.
10. Açıklanan sözcük ve öteki sözler, tanık içinde hangi anlamla kullanılmışa Sözlüğe o anlam geçirilmiştir. Sözün başka anımları bilinse ya da başka tipteki sözlüklerde bulunsa dahi, onlara tanık olacak metne rastlanmamışsa bu anımlar Sözlükte gösterilmemiştir.
11. Madde başı olan sözcüğün türlü anımları verildikten sonra, araya bir § işareteti konularak, o sözcükle başlayan deym, bileşik fiil, tamlama ve öteki sözlere geçirilmiştir.
12. Deyimler, bileşik fiiller, tamlamalar ve öteki sözler hangi sözcükle başlıyorsa, madde başı olan o sözcüğe alınmış ve alfabe sırasına göre sıralanmıştır. Bunlar arasında küçük farklar bulunan şekiller, aynı madde içinde → işaretiley gönderme yapılarak bir ana şekilde toplanmıştır.
13. Deyimler, bileşik fiiller, tamlamalar ve öteki sözlerin ne oldukları kisaltmalarla gösterilmiştir. Bu sözler arasında daha ince bir sınıflama yapılarak kisaltmalar ona göre düzenlenebilir ise de, bu

konu tarihsel grameri ilgiliyorlardan, bu sözlerle ilgili kısaltmalar en genel özellikler dikkate alınarak verilmiştir.

14. Madde başı olan her sözcük ya da bir madde içinde bulunan deyim, bileşik fiil, tamlama ve öteki sözler en az bir tanığa dayanır. Bu sözler için taramış her yapittan birer tanık alınmıştır. Gerekli görüldüğünde, aynı yapittan seçilmiş birkaç tanığa da yer verilmiştir.

15. Sözlüğe tanık olarak alınan metinler transkripsiyon alfabetesiyle yazılmıştır.

16. Tanıklar, açıklanan sözcük ve öteki sözlerin anlamları verildikten sonra, XIII. yüzyıldan başlayarak XV. yüzyıla doğru sıralanmıştır. Bir sözcük ya da sözcüğün herhangi bir anlamı için tanık saptanamamış olan yüzyıl ya da yüzyıllar gösterilmemiştir.

17. Aynı yüzyıl içindeki tanıklar birbirinden virgülle (,), yüzyıllar da noktalı virgülle (;) ayrılmıştır.

18. Her tanığın, hangi yapittan alınmış olduğu kısaltmalarla gösterilmiştir. Bu kısaltmalarda önce yazar adının, sonra yapıt adının kısaltması birbirinden küçük çizgiyle (-) ayrılarak belirtilmiştir.

19. Her tanığın, yapıt kısaltmasından sonra, hangi sayfada geçtiğini gösteren sayfa numarası verilmiştir. 1a, Ib, 2a, 2b... biçiminde olan numaralar yapitin yaprak (varak) numarasını gösterir. Bu sayfa ve yaprak numaraları yapıt kısaltmasından, virgülle ayrılmıştır.

20. Özellikle mensur uzun tanıklardan, cümlenin anlamını bozmayacak bir parça çıkarılmışsa o parçanın çıkarıldığı yere üç nokta (...) konulmuştur.

21. Herhangi bir maddeye gönderilen bir sözcük, o maddenin hangi anlamına gönderilmişse, o anlamın numarası, gönderme yapılan sözcüğün üst yanına ufak punto rakamla yazılarak belli edilmiştir.

22. Madde başı olan Farsça sözcükler, eğer bir fiilden türemi ise türediği fiiller ve anlamları verilmiştir.

23. Madde başı olan Arapça sözcüklerin sülâsi, rübaî ve hümasî köklerini gösteren belirli geçmiş zamanın eril üçüncü tekil kişi çekimi ve o kökün mastar anlamını verilmiştir. (Arapça çoğul sözcüklerin kökü ve kökün mastar anlamı tekillerinde verilmiştir.)

24. Madde başı olan Arapça ve Farsça çoğul sözcüklerin tekilleri verilmiştir.

25. Terim niteliğinde olan sözcüklerin hangi bilimin terimi olduğu kısaltmalarla gösterilmiştir.

26. Dil devriminden sonra yeniden canlandırılarak yazı diline girmiş Türkçe sözcükler, *Türkçe Sözlük'e* gönderme yapılarak XX. → TS şeklinde gösterilmiştir.

27. XIII-XV. yüzyıllar yazı dilinde bulunup da, bugün yalnız Anadolu ağırlarında yaşayan Türkçe sözcükler, *Derleme Dergisi'ne* ve *Derleme Sözlüğü'ne* gönderme yapılarak XX. → DD ya da XX. → DS şeklinde gösterilmiştir.

28. Fiillerin özne ya da tümleç alıp almadıkları, yalnız, -i'li, -e'li, -de'li, -den'li ya da -le'li şekillerden hangilerini aldıkları anlamdan önce kısaltmalarla belirtilmiştir.

29. Bir sözcüğün hece vurgusu heceler arasında () işaretiley gösterilmiştir. (Bu kural XX. yüzyıldaki sözcükleri kapsamna alır.)

30. Mazmun niteliğinde olmayan özel adlar Sözlüğe alınmamıştır.

31. Metinlerde geçen bütün yapım ve çekim ekleri Sözlüğün sonunda alfabetik sıraya göre verilmiştir. Sözcüklerin açıklamasında izlenen yol, ekler için de uygulanmıştır.

32. Fiil kök ve gövdelerine gelen eklerin başına (-), isim kök ve gövdelerine gelen eklerin başına (+) işaret konulmuştur. Ayrıca isim çekim ve yapım ekleri, fiil çekim ve yapım ekleri kısaltmalarla gösterilmiştir.

33. Madde başı olan ekler, tanıklar içinde italik harflerle dizilerek belirtilmiştir.

Not: Kimi manzum tanıkların vezni bozuktur. Bunlar, metinlerde öyle geçmektedir. Bu gibi tanıklar, beytin anlamında bir aksaklı yoksa düzeltilmenden alınmıştır. Ayrıca, kimi metinler XIII-XV. yüzyıllarda istinsah edildikleri halde, bu metinlerde Eski Anadolu Türkçesinin fonetik ve morfolojik özelliklerine uyumayan şekillere rastlanmaktadır. Bunlar da metnin imlâsına bağlı kalmak düşüncesiyle olduğu gibi verilmiştir.

BU ÖRNEKTE GEÇEN YAPITLARIN KISALTMALARI*

AD-Ç	:	Ahmed Dâ'î - Çeng-nâme (XV.)
AP-D	:	Ahmed Paşa - Dîvân (XV.)
AP-F	:	'Âşik Paşa - Fâkr-nâme (XIV.)
APz-TAO	:	'Âşik Paşa-zâde - Tevârîh-i Âl-i 'Osmân (XV.) (Leipzig 1929, F. Giese yayımıyle karşılaşılmıştır.)
BHMH	:	Behcetü'l-İhadâ'îk fi Mev'izeti'l-İhalâ'îk (XIII.)
G-MT	:	Gülşehri - Manlıku't-Tâyr (XIV.)
HA-YZ	:	Halîloğlu 'Ali - Yûsuf ve Zellîhâ (XIV.)
KB-D	:	Kâdî Bûrhâne'd-dîn - Dîvân (XIV.)
M-I	:	Mehmed - 'Işk-nâme (XIV.)
MH-D	:	Mihri Hatun - Dîvân (XV.)
SC-M	:	Süleyman Çelebi - Mevlid (XV.)
SV-D	:	Sûltân Veled - Divân (Türkçe manzumeler) (XIII.)
SV-İ	:	Sûltân Veled - İbtidâ-nâme (Türkçe beyitler) (XIII.)
SV-R	:	Sûltân Veled - Rebâb-nâme (Türkçe beyitler) (XIII.)
S-D	:	Şeyhî - Dîvân (XV.)
S-M	:	Şadri'u'd-dîn Şeyhî - Marzubân-nâme (XIV.)
SH-M	:	Şeyyâd Hamza - (Manzumeler) (XIII.)
SH-YZ	:	Şeyyâd Hamza - Yusuf ve Zellîhâ (XIII.)

**Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü* için taraman yapıtlar hakkında geniş bilgi ve bunları tarayanların adları Sözlüğün başında verilecektir.

BU ÖRNEKTE GEÇEN KISALTMALAR

<i>A.</i>	:	Arapça
<i>a. a.</i>	:	ayni anlamda
<i>Az.</i>	:	Azerice
<i>bağ.</i>	:	bağlaç
<i>bağ. ta.</i>	:	bağlaç takımı
<i>b. f.</i>	:	bileşik fiil
<i>c.</i>	:	çoğul
<i>Çağ.</i>	:	Çağatayca
<i>Çin-Kore.</i>	:	Çin-Kore dili
<i>DD</i>	:	Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi. 6. c. İstanbul 1939-1957. Türk Dil Kurumu Yayınları.
<i>(-de)</i>	:	-de'li tümleç alan fiil
<i>(-den)</i>	:	-den'li tümleç alan fiil
<i>dey.</i>	:	deyim
<i>DS</i>	:	Derleme Sözlüğü. 5. c. Ankara 1963-1972. Türk Dil Kurumu Yayınları. (F harfine kadar çıkmıştır, devam etmektedir.)
<i>DTS</i>	:	Akademiya Nauk SSSR: Drevneturkiskiy Slovar. Leningrad 1969.
<i>(-e)</i>	:	-e'li tümleç alan fiil
<i>EDPT</i>	:	Sir Gerard Clauson: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Clarendon Press, Oxford 1972.
<i>Es. Moğ.</i>	:	Eski Moğolca
<i>F.</i>	:	Farsça
<i>f.</i>	:	fiil
<i>f. çkm.</i>	:	fiil çekim eki
<i>f. ypm.</i>	:	fiil yapım eki
<i>(-i)</i>	:	-i'li tümleç alan fiil
<i>İbr.</i>	:	İbranice
<i>ikl.</i>	:	ikileme
<i>is.</i>	:	isim
<i>is. çkm.</i>	:	isim çekim eki
<i>is. t.</i>	:	isim tamlaması
<i>is. ypm.</i>	:	isim yapım eki
<i>Krhn.</i>	:	Karahanlıca
<i>krş.</i>	:	karşılaştırmız
<i>Ktü.</i>	:	Kök-Türkçe

<i>(-le)</i>	:	-le'li tümleç alan fiil
<i>maz.</i>	:	mazmun
<i>mec.</i>	:	mecaz olarak
<i>Moğ.</i>	:	Moğolca
<i>(nsz)</i>	:	nesne (tümleç) almayan fiil
<i>Orta İran.</i>	:	Orta İranca
<i>(ösz)</i>	:	özne almayan fiil
<i>öz. is.</i>	:	özel isim
<i>s.</i>	:	sifat
<i>Saka.</i>	:	Saka dili
<i>Soğd.</i>	:	Soğdakça
<i>s. t.</i>	:	sifat tamlaması
<i>s. ta.</i>	:	sifat takımı
<i>T.</i>	:	Türkçe
<i>tar.</i>	:	tarih terimi
<i>tkl.</i>	:	tekil
<i>Trkm.</i>	:	Türkmence
<i>TS</i>	:	Türkçe Sözlük. 5. bs. Ankara 1969. Türk Dil Kurumu Yayınları.
<i>Uyg.</i>	:	Uygurca
<i>ün.</i>	:	ünlem
<i>VEWT</i>	:	Martti Räsänen: Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki 1969 Suomalais-Ugrilainen Seura. Lexica Societatis Fennno-Ugricæ XVII, 1.
<i>yar.</i>	:	yardımcı fiil
<i>zf.</i>	:	zarf
<i>zf. ta.</i>	:	zarf takımı
<i>zm.</i>	:	zamir

SÖZLÜKTE KULLANILAN İŞARETLER

- / 1. Manzum tanıklarda dizeleri ayırrır. 2. Eklerde, aynı ekin kalın ve ince sıradan şekilleri arasına konulur.
- 3. Aynı sözcüğün, kalın ve ince okunuşlu şekilleri arasına konulur.
- Tamğın mensur olduğunu gösterir.
- 1. Madde başı olan sözcük yerine kullanılır. 2. Fiil kök ve gövdelerine gelen eklerin başına konulur.
- Bakılması gereken sözcük ya da yeri gösterir.
- § Madde başı olan sözcüğün anlamlarından deyim, bileşik fiil, tamlama ve öteki sözlere geçirdiğini gösterir.
- (-) Füllin eksiz nesne aldığıını gösterir.
- | Bitişik yazılan bileşik sözcüklerin ögelerini ayırrır.
- + 1. İsim kök ve gövdelerine gelen eklerin başına konulur. 2. Türkçe ya da başka bir dilden bir ek ya da sözcükle birleşmiş yabancı sözcüklerin dil kısaltmasıyle, öteki ek ve sözcüğü gösteren dil kısaltması arasına konulur.
- < Madde başı olan sözcüğün kökünü, ana biçimini, kaynağını ya da çeviri kalibini gösterir.
- ~ Madde başı olan sözcüğün başka dillerdeki paralelini gösterir.
- * Metinlerde geçmeyen tamiksız sözcüğü gösterir.
- = Kendinden önceki sözcüğün anlamını gösterir.

SÖZLÜKTE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON ALFABESİ*

a	ا	ا
ā	اً	اً
b	ب	ب
c	ج	ج
ç	چ	چ
d	د	د
đ	ڏ	ڏ
e	ء	ء
f	ف	ف
g	گ	گ
ğ	غ	غ
h	ه	ه
h̄	ح	ح
h̄̄	خ	خ
i	ي	ي
ī	يً	يً
ī̄	يِ	يِ
j	ڙ	ڙ
k	ڪ	ڪ
ķ	ڦ	ڦ
l	ل	ل
m	م	م
n	ن	ن
ŋ	ڭ	ڭ
o	و	و
ō	وً	وً
p	پ	پ
r	ر	ر
s	س	س
š	ص	ص
š̄	ث	ث
t	ت	ت
ṭ	ط	ط
u	و	و
ū	وً	وً
v	و	و
v̄	(vāv-i ma'dūle)	و
y	ي	ي
z	ز	ز
ž	ڙ	ڙ
z̄	ڢ	ڢ
z̄̄	ڤ	ڤ
‘	ع	ع
‘̄	ء	ء

* Kimi transkripsiyon harflerinin siyahları basımevinde yoktur. Bunların yerine beyazları konulmuştur. Türkçede geniz n'sini (käf-i nünl'yi) gösteren "kuyruklu n" de basımevinde bulunmadığından, bunun yerine, şimdilik benzeri olan γ harfi kullanılmıştır. Sözlüğün esas basımında bu eksik harflerin hepsi sağlanacaktır.

S Ö Z L Ü K

A

ĀB آب ، آب F. is

Su XV. Hikmetüyle akıdurable abı (آب) hacer/Kudretünlükür kuri neyden şeker (MH-D, 8), San leşker-i Fir'avnidı bu hafta-siyâhun/Kim 'āriżun abında (آبde) helak eyledi Mûsâ (AP-D, 91a), Öñümde iki deryâ sedd olupdur/Biri hayret birisi ab (آب) olupdur (APz-TAO, 99).

§ -i hayvân is. t. Efsanelere göre içene ölümsüzlük sağıladığı söylenen su, bengisu, abihat. XIV. Hîz'a lazımn neyidi karaçuhûda istemek/Āb-i hayvâna (آب ایچوو) senin la'luni menba' görsele (KB-D, 5).

-i luṭf is. t. mec. Lütufkârhk. XV. Āb-i luṭfûnun (آب لطفوک) irişdi kâtresi/Zâhir oldu ab-i Hîz'un çesmesi (MH-D, 13).

'ACEB عَبْ (A. zf. (< عَبْ 'acibe 'sasmak')

1. Acaba. XIII. Sultân eydür bu 'aceb (عَبْ) neden tolar/Yûsuf eydür Teğrî'nün kudreti var (SH-YZ, 28); XIV. Bu bes on yıldan ilererek 'aceb (عَبْ) / Kandayduñ ol yizi kulgîl taleb (G-MT, 1); XV. Bir dervîş geldi... hayli mübârel kişidür didi Orhan Gâzi eydür 'aceb (عَبْ) kimin mürididür (APz-TAO, 46).

2. s. Tuhaft, garip, acayıp. XIII. Körür müseñ eyâkul bu 'acebni (عَبْنی) (BHMH, 27), Eydür iy baba yaturdum bu gice/Bir 'aceb (عَبْ) düs görürüm işit nice (SH-YZ, 2).

3. s. Hoş ve ilginç. XIV. Hôş hikâyet göresin/Kışsa-i 'aceb (عَبْ) deyü (HA-YZ, 1a).

4. Nasıl. XIII. Ol kişi eydür on töküz var yarmakum/Bu kadarla 'aceb (عَبْ) ola almağum (SH-YZ, 15).

§ - dutmak, [- tutmak] dey. Acayıp bulmak, hayret etmek. XIV. Başumda leşker-i sevdâ çu düzdü hayli hânesin/Aceb dutma (دوخه دەتىم) eger bu ten hayal ola hayâlindeñ (KB-D, 4), Bu râst kaddûni çengî görürse dutma 'aceb (دوخه عَبْ) /Eger muhâlif idüp sâzını muhâyer ola (KB-D, 3), Teniñe yâsemîn direm hemîse/Aceb tutma (دوخه عَبْ طۇرىم) miyân lâgar dir isem (KB-D, 12).

— degül dey. Şaşır mı? XIII. Zelhâ eydür senün gibi kul/Bu tonları gîyer ise 'aceb degül (عَبْ دَكْل) (SH-YZ, 29); XIV. Hevâ dimâguma urdu 'aceb degül (عَبْ دَكْل) şimdî/Bu gôyolundan eger yaşlarum mukaṭîtar ola (KB-D, 3); XV. Zulfün hayâli cânunu yaksa 'aceb degül (عَبْ دَكْل) ('Adet durur ki şem' yakarlar çu şâm ola (AP-D, 91a).

— e kalmak, [- kalmak] dey. Şaşmak, şaşurmak, hayret etmek. XIII. °Buların usbu işine 'acebe kâldum (عَبْ قَالَم) (BHMH, 178), Konaklaşdı şöyleden kim gerek anı/Her kim gördü 'acebe kâldı (عَبْ قَالَم) (câm) (SH-YZ, 19), Süretin görür aja kalur 'aceb (عَبْ قَالَر عَبْ) /Zî yaratmış dir beni ol ferd Rab (SH-YZ, 13), Çünkü görüd Yûsuf'ı kâldı 'aceb (عَبْ قَالَي عَبْ) /Hem satun alماğha kıldı taleb (SH-YZ, 26); XV. Kız uyanur düşe 'acebe kâlr (عَبْ قَالَر) (APz-TAO, 33).

— görmek dey. Hayret etmek. XIV. °'Acib görürven (عَبْ كَرِرُون) ki kişi bu günü yarına koya (S-M, 6a).

— kalmak → - e kalmak
— tutmak → - dutmak

'ACEBLEMEK عَبْلِمَك A. + T. f.

(nsz) Şaşmak, şaşurmak. XIII. °Cebrâ'il eyitti yâ Muhammed ne 'aceblersey (عَبْلِمَك) bular senün ümmetüñ sefâ'atcısı durur (BHMH, 178), Geldi görüd Yûsuf', 'acebledi (عَبْلِي) (Hayrân oldu bir zamân key taşladı (SH-YZ, 26).

'ACEBLEŞMEK عَبْلِشْمَك A. + T. f.

(-i) Karşılıklı hayrette kalmak. XIII. Çün iştidiler bular usbu düşi/'Acebleşür (عَبْلِشُور) taşlaşurlar bu işi (SH-YZ, 3).

AÇMAK(I) آچاق ، اچاق ، اچان T. f. (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Kü. aq- < *haq- VEW'T)

1. (-) Kapalı olan bir şeyi, böyle olmama durumuna getirmek. XIV. Gencine miftâh bismî'llah ola/Genc açan (آچان) ademi ägâh ola (G-MT, 1); XV. Açıcalık (آچق)

tayy olur sicill-i vücud / Mahz̄ar-i lâ-ilâhe illâllah
(Ş-D, 1).

2. (-i) Örtüsünü kaldurmak. XIV. Câriye karşılık vardi/Başın açıp (اچپ) ağıladı (HA-YZ, 2a); XV. Yâ açar (اچار) setrini yâ hâb bürünür (ÂPz-TAO, 40), Ruhlarunu aç (اچ) 'aks-i hüsününden bahâr it 'âlemi/Sağcların çöz yir yüzün pür-müşg-i ter kıl dâ'imâ (AP-D, 90b).

3. (-) Bir engeli ortadan kaldırmak. XIII. °Men birdögüm size taht kuşûr uçmak durur şon dizâr göstermek yüz miñ hicâb açmaç durur (اچاق درر) (BHMH, 68).

AÇMAK (II) اچاچ T. f. (Krhn. aç-)

(-i) Fethetmek, zabtetmek. XIII. °Alem Fahri Mekke'i bu ay içinde açdu (اجدی) (BHMH, 88).

AÇMAK (III) اچاق T. f. (Krhn., Uyg. aç-)

(nss) Açılmak. XIII. °Ve sen duttugun susamak açmaç durur (اچاق درر) (BHMH, 68).

AÇAÇ اچاچ T. is. (Az. ağaç; Trkm. ağaç; Çağ., Krhn. yağıç; Uyg. كېتىلىق < *aşaç VEWT)

Gövdesi odun ve kereste olmaya elverişli olup uzun yıllar yaşayabilecek bitki. XIII. Yolda meger vardi bir key ağaç (چەچە)/Ya'kub anda oturmuştu susuz aş (SH-YZ, 9), Altın ağaçlar (آغاچلار) կլար işne/Gümüşden budaç kılacak ucuna (SH-YZ, 31); XIV. Boyuña Tübi ne nisbet bir kurut ağaç durur (درر) /Kim getürebile dile servi yâ hâb 'ar'arı (KB-D, 6); XV. °Göbeginden bir ağaç (چەچە) biter dahi gölgesi 'âlemi tutar (ÂPz-TAO, 6).

§ - deñiz-i is. t. mec. Çok geniş orman, deliorman. XV. °Simâvna kâdîsiogh kim ağaç deñizine (دەزگەچە) girmişi (ÂPz-TAO, 92), °Simâvna kâdîsiogh... İznik'den kaçıdı... Eflâk'a gitdi bu yaşa geldi ağaç deñizine (چەچە) girdi (ÂPz-TAO, 91).

AĞIZ اچز، جز T. is. (Az. ağız; Trkm. ağız; Çağ., ağız; Krhn. ağız; Uyg. ağız, ağız; Ktü. ağız < *ayr VEWT)

1. Yüzde, avurtularla iki çene arasında olup sesin çıkmamasına ve besinleri almayı yarama, dilin içinde bulunduğu boşluğ. XIII. Anda elsüz ağızsız (چۈزسۈز) içmekdür/Ol cemende kanatsuz uçmakdur (SV-I, 117a); XIV. Ağız (چەل) yaratdı tâ kim lezzet ala/Yarasıkduñ diş ü et ağ u ala (M-I, 1b), Meger ki bu gönülüm ârzü-yi şekker ider/Ki dâ'imâ ağızumda (اغىزىمدا) lebün mukerrer ola (KB-D, 3); XV. °Alem ağızna (غۇزىنە) virdi lezzet-i cân/Şeker-i lâ-ilâhe illâllah (Ş-D, 2).

2. Ağız boşluğunun dudaklarla çevrilen ve dışarıya açılan kısmı. XIII. Vardılar avladılar birin tutıldılar/Kan ağızı (چەچە) yoresine sürdüller (SH-YZ, 11); XIV. Bilüñ

gibi hilâl olduh ağızun (چەل) tek hayâl olduh/Hayâlüñ olah şâhı bu dem mihmâni 'usşâkun (KB-D, 2).

3. Kırı. XV. °Lefke yanında dere ağızında (اغزىنە) Yenîşehr şuyunuñ kenârında bir hisarcuk vardi (ÂPz-TAO, 24).

§ - indan (birinin) dey. Bir başkası tarafından, bir başkası yazmış ya da söylemişcesine. XV. °Vilaqogh... taht kılulu olsun deuy atasi ağızndan (اگزىنە) dahi bir mektûb yazdı (ÂPz-TAO, 69).

ALEM الم A. is. (< ع 'aleme 'bir nesneye işaret etmek')

1. Kâinat, evren. XIV. Gönülde kopal şanemâ bir safâ-yi 'ışk/Toldı bu 'âleme (ايمل) yine bizden nidâ-yi 'ışk (KB-D, 1), Kudretinden çün düzedti 'âlemi (ايمل)/Kendü nûrundan yaratdı âlemi (G-MT, 1); XV. Cümle 'âlem (ايمل) yoğ iken ol var idi/Yaradılmışdan گانى Cebbar idi (SC-M, 2b), °âlem (ايمل) ï ädemüñ zühuri nedür/Mazhar-i lâ-ilâhe illâllah (S-D, 1), Ger seriki olsa tâ yevmü'l-kıyâm/Buhmazdı usbu 'âlem (ايمل) hîc nişâm (MH-D, 10), °Göbeginden bir ağaç biter dahi gölgesi 'âlemi (ايمل) tutar (ÂPz-TAO, 6).

2. Dünya, yeryüzü. XIII. Ol sâ'at bulut gider gün açılır/Shâvk-i nûri 'âlem (ايمل) üzre saçılır (SH-YZ, 17); XV. Ruhlarunu aç 'aks-i hüsününden bahâr it 'âlemi (ايمل)/Sağcların çöz yiryüzün pür-müşg-i ter kıl dâ'imâ (AP-D, 90b), Temür'ün zulmi çökdi 'âlem (ايمل) içre (ÂPz-TAO, 80).

3. Bütün yaratıklar. XV. °âlem (ايمل) ağızına virdi lezzet-i cân/Şeker-i lâ-ilâhe illâllah (Ş-D, 2).

4. Başka kişilerle olan ilişkiler. XV. Kamuya bencileynin dirgî kamulara/Yig ise 'âlemüñ (ايمل) ayrıklar ile âh başa (AP-D, 89a).

§ - halkı is. t. Dünyadaki yaratıklar. XV. Cümle 'âlem halkı (عالم طان) açıp gözlerin/Tapuña tutup tururlar yüzünlü (MH-D, 8).

-i kevn ü fesâd is. t. Varlık yokluk âlemi; ölümlü, geçici dünya. XV. Bu dünyâ 'âlem-i kevn ü fesâd (عالم کون) bil (ÂPz-TAO, 107).

ALMAĞ → ALMAK ٤

ALMAK امل T. f. [almâğ] (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. al-)

1. (-) Bir şeyi bir yerden ya da bir kimseden ayırp elde bulundurmak. XIII. Dikenî var bırak gülef alıgl (ايمل) /Kamusum koğul bana gelgil (SV-I, 116b), Balta aluban (لۇن) қalanım usâdúr/Kuságım çiçer Yûsuf kuşanur (SH-YZ, 20); XIV. Elüne âyine al (چەل) yüzüne bah/Kiçi barmaç nice kılmış ayı sak (KB-D, 9).

2. (-den, -) Elde etmek, ele geçirmek. XIV. Tuyûr u ins ü cân u dürlü en'am/Kamu hönünden alur (چەل) rizk in'am (M-I, 1b), Gel iy 'ışkına kuşanın dil ü cân

vir cefâ cevr al (چەل)/Geh aşısı geh ziyan eyle budur dükkâni 'usşâkun (KB-D, 2).

3. (-i, -) Satın almak. XIV. Ya'kub karavaş aldı (الى) /Yûsuf'u emzir deuy (HA-YZ, 1b); XV. °Vaqtiele alacağ nesne almadi (املاك) iltiyâcumuz olduğu vaqtin satıcı bulunmadı (ÂPz-TAO, 30).

4. (-i) Geri almak, elinden almak. XV. °Armağân iledürlerdi emânetlerin gene alurları (الور لر دى) (ÂPz-TAO, 9).

5. (-) Kapmak. XIII. Güder iken kızularum taqlısur/Arasında körpe kızum kurd alur (لۇر) (SH-YZ, 4).

6. (-i) Beraberinde götürmek. XIII. Ya'kub eydür kardaşları aldilar (لەيلار) /Teferrüce geyik ata vardilar (SH-YZ, 5).

7. (-i) Yemek, egemenliği altına almak. XV. Çü kûf zulmeti Rûm-i alupdi (لوپدى) /Diler kim 'âlemi nûr ide 'Osman (ÂPz-TAO, 4).

8. (-) Dinlemek. XV. Oğul dahi ala (چەل) senden naşihat/Nâşihat kim ala (چەل) olmaya kem-ter (ÂPz-TAO, 31).

9. (-) Duymak. XIV. Ağız yaratdı tâ kim lezzet ala (چەل) /Yaraşkdur diş ü et aq u ala (M-I, 1b).

10. (-i) Kazanmak. XIV. Çünkü Yûsuf'u bulur/İki cihâni alur (الور) (HA-YZ, 4a).

11. is. Alma, almakh. XIII. Ol kişi eydür on töküz var yarmakum/Bu kadarla 'aceb ola almagum (الماغوم) (SH-YZ, 15).

AYLAMAH → AYLAMAK ٥

AYLAMAK اکلاماھ، اکلامق T. f. [aylamah] (Az. anla-; Trkm. änla-; Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. aylâ- < aylâ = zihin)

1. (-i) Bir şeyin ne demek olduğunu kavramak. XIII. Bundan sonra imdi arla (کەل) söz yatin/Nicedür eyden Yûsuf hikâyetin (SH-YZ, 1); XIV. Ya'kub peygam-bi idi/Hak'ka yâver idi/Dirle ahlir ne oldi/Keşşasım arlayu (اکلپىي) (HA-YZ, 1a).

2. (-i, -) Bilmek, öğrenmek. XIII. Birünüñ adı Beşir birünüñ Mâmil/Adları budur bularun aylagıl (اکلپىي) (SH-YZ, 13); XV. Didüm diyeyüm nesib ü neslin/Kim aylayasin (اکلپاسىن) bu hanun aşlım (ÂPz-TAO, 2).

3. (-i) Tanımak. XIII. Sultânmış ayladum (اکلپىي) bildüm anı/Miṣr'a gel didi bulasın sen beni (SH-YZ, 24).

4. (-) Birinin duygularını, düşüncelerini, isteklerini sezebilmek. XIII. Zelhâ eydür yâ sanem aylâ (کەل) hâlüm/Âşik oldum göynürem tutgül elüm (SH-YZ, 29).

5. (-i) Telakkî etmek, ... gibi düşünmek, ... kabul etmek, ... gibi sanmak. XIV. Ağlasam gözlerümü 'ayn-i müdemma aylasın (اکلسىك) /Îñlesem bu tenümi

şem-i müdemma' görseler (KB-D, 5), Ben ayağına fidâ bas koymış hayli durur/Sen bu hâlümi bentüm bes aylamağlı (اکلپىي) serseri (KB-D, 6), Görmek ağız noktasın nûr-i başar degül midür/Yaşağımı ay aylamah (اکلسىك) hüsün-i nazar degül midür (KB-D, 12).

6. (-i) Ayrt etmek. XIV. Neler gördüm ne şerh idem nigâruñ yüzü alından/Sini bilmeyen aylamaz (اکلپىي) kâfir oldan ayla (اکل) /Yaşın imâni kor o küfre yar (ÂPz-TAO, 92).

7. (-) Kendine gelmek. XV. Diyesin süfi Taşn'yi hâzır bil/Cevâbi dir ki Taşrı şeyhe uyar/Diyesin süfi kâfir oldan ayla (اکل) /Yaşın imâni kor o küfre yar (ÂPz-TAO, 92).

ARTUK ارتۇق، آرتۇق، آرتق T. s. (Az. artıq; Trkm. artıq; Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. artuk <art- = artakalmak, coğalmak)

1. Gayn, başka. XV. Barı ne hâcet kılavuz sözi çok/Bir durul oandan artuk (ارتۇق) Taşrı yok (SC-M, 2b), Bu muhakkak sabit oldaň hałk durur/Taşrı birdür oandan artuk (ارتۇق) yok durur (MH-D, 10).

2. Fazla, çok. XIII. Adı Taymûs yüz yigiden artuk (اچىرىزى) زى ki virmiş aña 'âlem Taşrı'sı (SH-YZ, 22); XV. °Ungurús kâfitinüñ gäyet eyüsün üç yüz akçeden artuga (اچىرىزى) satmadular (ÂPz-TAO, 120).

3. zf. Bir daha, bundan böyle. XV. °Bre kişi var git artuk (اچىرىزى) bu sözi söyleme saşa ziyanum deger (ÂPz-TAO, 19).

§ - gelmek dey. Büyüük olmak, üstün gelmek. XV. Ne 'özr idersem artuk gelir (اچىرىزى كىلەن) /günahumdan/ Meger 'inâyet-i şâh ola 'özr-hâvâh başa (AP-D, 89b).

AY اى، ئى، ئى، ئى T. is. (Az. ay; Trkm. äy; Çağ. ay; Krhn. äy; Uyg., Ktü. ay)

1. Dünyanın yudsonu olan gezegen. XIII. Ölmedin tîz ölüñ ağıñ gäge/Kim sizi ay ile (چەل) gûnes öge (SV-I, 116b), Cömerdöür vire size yüce sarây/Rahîmdür hûrlı vire degmesi ay (چەل) (SH-YZ, 1), Gördüm ay (چەل) ü gûnes on bir yıldız/Secde kılurlar kamusu başa düz (SH-YZ, 2); XIV. Benem Leylîye Mecnûn bes niderem gûnes ü ayı (چەل) /Câna Leylî izi tozi yeg ola ay (چەل) cemâilden (KB-D, 4), Ay (چەل) gün bileyimış/Yûsuf ile secede kılı (HA-YZ, 5a); XV. Var iken ol yoğ idin iñ melek/Arş u ferş u ay (چەل) gûnes hem nûh felek (SC-M, 2b).

2. Bir aylık zaman, otuz günlük süre. XIII. Altı ayda (چەل) duni günü atlu gider/Ol aradan Miṣr'a andan iñer (SH-YZ, 24).

AYAĞ → AYAK (II)

AYAK (I) اىق، آيق، اىق، اىق T. is. (Az. ayaq; Trkm. ayak; Çağ. ayaq; Krhn. ayaq, adaq; Uyg. adaq, yadak; Ktü. ayaq)

Ktü. adak ~ Moğ. adaq < Es. Moğ. *padak = uç, son, ırmağın aşağı bölümü VEWT)

1. Bacakların bilekten aşağı kısmı. XV. °Ayağına (آیاگ) ayakkabı virdi (APz-TAO, 48). Bir avuç toprak iken bunlar i Haç/Göz kulağ virden dalı hem el ayak (آیق) (MH-D, 28).

2. Bir şeyin dip kısmı. XIV. Cedvel alındır gözüm ayağına (آیاگ) şol servyün/Dölâbi bu gözümüñ berkâr ise ne kılam (KB-D, 11).

§ —ma baş koymal dey. Ayaklarına kapanmak. XIV. Koyabilürse başı ayağına (قوایلارو بىشى آپتىپه) halkı-1 cihân/Gerek ki zülfî gibi cümle ser-be-ser ser ola (KB-D, 3), Ben ayağına (ایاگىكى) fidâ baş koymışam (باش قۇمۇش) hâylî durur/Sen bu hâlümü benüm bes añałamağıl serser (KB-D, 6).

—mn tozna yüz sürmek dey. Sonsuz saygıyla ayaklarına kapanmak. XV. °Sultânım ben kuluñ gönder varayın ayağın tozna (آیاگ تۆزىنە) yine geleyin yüz sûreyüm (باش سارىنى) (بوز سورمۇم) (APz-TAO, 123).

—m turmak dey. Ayak üzerinde durmak, ayakta durmak. XV. °Aktemür sancığı getirdi ikindi vaqtidi nevbet urıldı 'Osmân Gâzi ayağından (آیاگ ئەرەپ طورىدى) tâ şimdiye degin Äl-i 'Osmân seferde nevbet urılsa ayağı tururlar (آیاگ ئەرەپ طورولار) (APz-TAO, 10).

—başmak dey. Ayak diremek, ıstar etmek. XV. Koluñ kuvvetlendir muhkem bileğün/Ayak başduçka (ایق بىصە قچە) el virüsün dileğün (AD-C, 179).

AYAK (II) آیاق، ایق [T. is. [ayağ آیاگ، Çağ. ayağ; Krhn., Uyg., Ktü. ayağ]

Kadeh. XV. Eger 'adlı eylemez olursa sâki/Ayağ (آیاگ) alma sañın zinhâr elinden (AD-C, 202). XX. → DS

§ ayağ sunmak → —sunmak

—sunmak, [ayağ sunmak] dey. Kadeh sunmak, içki vermek. XIII. Kime ayağ sunar (ایق صور) kime içürmiş/ Kimi esrû yatar topraka müdâm (SH-M, 253a); XIV. Dünyâda dalı ne diler sol kişi ki der-bahâr/Suna ayağ (آیق) eline ma'sûka-i hös-manzaru (KB-D, 6).

AYRUK رُوق، ارْوَق، اِرْق T. s. (Az., Trkm. aynık; Çağ. ayruk; Krhn. aðruk, ayruk; Uyg. aðruk < aðır-uk <aðır- < *haðir- = ayrmak VEWT)

1. Özge, yabancı. XIII. İtdi benim us açığlı gözüñ/Ayruğa (ایرۇغا) birağmağıl sen kendözün (SH-YZ, 23); XV. Kâmuva bencileyinser dirig kamulara/Yig ise 'âlemüñ ayruklar ile (ایرلەر) âh barşa (AP-D, 89a).

2. Başka. XV. °Ayrık (آرْوَق) nesne bulunmadı (APz-TAO, 36).

3. zf. Artık, bundan sonra, bir daha. XIII. Şöyle didi ağladı Yûsuf nebi/Hâç ayruk (آرْوَق) ağlamadı anuñ gibi (SH-YZ, 16); XIV. °Başa bunda ayruk (قرى) ne râhat ola (S-M, 2a).

B

BAHMAK → BAKMAK 1,2,3

BAKİ باق A. s. (< بى باكيye 'kalmak, durmak')

1. Kalıcı, sürücü. XV. °Adâvetüm kiyâmete degin bâkipidir (آپقىدر) (APz-TAO, 88).

2. is. Ölümsüz olan Tanrı. XV. Der-gehün derd ehlinüñ dermânidur/Bâkipi (باقى) sensin cümle 'âlem fânidur (MH-D, 9).

§ — kalmak dey. 1. Ölümsüz olmak. XV. Cihâna di gelen kim bâkipi kaldı (باقى قالىدى) (APz-TAO, 20). 2. Hiç kesilmemek, devam etmek. XV. Kurâldı devleti etri ezelden/Ebed bâkipi kalır (باقى قالىرى) bil nesli-i 'Ogmân (APz-TAO, 19).

— sarayı s. t. mec. Öbür dünya, ahiret. XV. °Atasını bildi kim fenâ sarayıni terk itdi ve ol bâkipi sarayıni (باشۇلۇر) itâbi itdi (APz-TAO, 34).

BAKMAK باخق T.f. [bahmak, بەھمەك] باخق، بەھمەك T.f. [bahmak, Krhn., Uyg. bak-)

1. (-e) Görmek amaciyle gözlerini bir şey üzerine çevirmek. XIII. Kendözinle içi çakamaya sen/Gözsüz ol ay yüze baķamaya sen (SV-İ, 116b), Zi ki geldi bu arada bu haber/Gözgüye baķdıydi (باقىدې) (Yûsuf meger (SH-YZ, 13); XIV. Bahsa (باش) şâ'irler yüzüne hüsün-i matla' görselear/Zülfüri saçsan yüze mâh-i muğanna' görselear (KB-D, 5); XV. Baķduñ (باڭدۇن) başa diyü gözümi kâna garık ider/Însâna bundan özge nice intikâm ola (AP-D, 90b).

2. (-e) İlgilendirmek. XIV. Dükâna baķmadı (باخادى) bâzâri olmadı göyülüüm/Vellik la'l-i lebürçün varam dükâna gerek (KB-D, 6).

3. (-e) Önem vermek, göz önünde bulundurmak. XV. °Fikirli tedbirîñ ko taķdırıba (چۈپ) (APz-TAO, 97).

4. (-) Düşünmek. XIV. 'Âşik u ma'sûkanun 'îşk iledür varhi/Bâhiçag (باخچىچىخ) ol ortada yine gûnêh-kâr 'îşk (KB-D, 2).

5. (-e) Yoklamak, incelemek. XIII. Înanmazsañ bizlere baķ (باق) tonma/Gör tonun nice bulaşmış kanına (SH-YZ, 10).

6. (-e) Yönetmek. XIV. Girü vardı bir yana/Aŋa baķar (جاڭا) yalvaru (HA-YZ, 9a).

BAS باش T. is. (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. bas)

1. Vücdün boyundan yukarı olan kısmı. XIII. Yûsuf'un başını (باشىنى) yur öper koçar/Gözlerini sürmeler mâverd saçar (SH-YZ, 4); XIV. Başumda (ماشىپا) leşker-i sevâd cü düzdi hâyesin/'Acib dutma eger bu ten hayâl ola hayâlinden (KB-D, 4).

2. Başkan. XIII. İtdiler budur bu kâflenenü başı (باشى)/Ash görklü kendisi mukbil kişi (SH-YZ, 19).

3. Bir şeyin ucalarından her biri. XV. 'Osmân Gâzi vardi Ulubat köprüsünü başında (باشىدە) kondı (APz-TAO, 21).

4. Başlangıç. XIII. Çün Zelliň irdi yiluñ başına (باشى) Yine geldi o Zelliň düşüne (SH-YZ, 23).

§ —dan — a dey. Bir uçtan bir uca. XIV. Şol la'l-i lebürñ cilve kılur ise cihâna/Bâşdan başa (باشىدە) sürüb-âb alıda hâtta-i Tebriz (KB-D, 4).

—dan çıkmak dey. Köti yola sırüklemek. XV. Şârâb ü çeng ü çegâne hem sâz/Muşâhibüñ olan başdan çıkmardı (باشىنە چىقارىدى) (APz-TAO, 82).

—ma kor komak dey. Başına büyük dert açmak. XIV. Ahaddur kim aya yok iş ile kur/Kim eydürse ki var başına kor kor (باشىنە قور قور) (M-I, 1b).

—m almak dey. Başını kesmek. XV. Hile it düşmene tâ kim vire el/Ki furşat bulhsan zinhâr başın al (باشىنە لەن) (APz-TAO, 15).

—mi kurtarmak dey. Kaçıp kurtulmak. XV. °Kâfirî başdilar kâfirüñ kralı yalnız başını (باشىنە) gücle kurtardı (فۇرتارىدى) (APz-TAO, 120).

—m kesdirmek dey. Başını kestirtmek yoluyle öldürmek. XV. °Osmân Gâzi tekfürün başın kesdirdi (باشىنە كىسلىرىدى) (APz-TAO, 16).

—koymak (bir yola) dey. Bir şey uğruna camî fedâ etmeye hazır olmak. XV. °Akâkoca eydür gâzîler kimdir kim bu yola Haç yoluna başını koya (باشىنە قويى) (APz-TAO, 34).

—lar kesilmek dey. Savaşta insanlar vurulup ölmek. XV. Akıtdilar kan ve kesildi başlar (كىلىدى باشلىر) (APz-TAO, 37).

—oynamak dey. (< F. سر باختن a. a.) Başını tehlikeye koymak. XV. Gör imdi hile-i 'Osmân ne itdi/Bâş oynadı ve hem çok baş ütdi (APz-TAO, 16).

—oynatmak dey. Savaşarak baş kesmek. XV. Döküp kanları ve başlar oynatıdilar (باشلار اویناتىدilar) (Bu) gâzîler olan serverleri gör (APz-TAO, 34).

—ütmek dey. Savaşta baş kesmek, kelle uçurmak. XV. Gör imdi hile-i 'Osmân ne itdi/Bâş oynadı ve hem çok baş ütdi (APz-TAO, 16).

—yarılıp kan dökülmek dey. Kavga, çekişme olmak. XV. Ne ceng itdi ne cidâl itdi anda/Yarılımadı bas (پارلىدى) (دوکىسىدى قان) (APz-TAO, 29).

—yasâdigâ komak dey. Hasta olup yatağa düşmek, yatmak. XV. °Vefâti Edirne'de oldı hemân ki baş yasâdigâ kodu (باش ياصىدې قورىدى) ve vezirleri cem' itdi (APz-TAO, 94).

BEN ن. T. zm. [bin (I) ن.] (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. men ~ Moğ. bi < *bi VEWT)

1. Tekil birinci kişiyi gösteren zamir. XIII. Ol yolda ben (ن.) eyü kulavuzven/Sen benüm (ن.) südüm iç kim ağuzven (SV-İ, 116b), Döndi Ya'qûb söyledi itdi cânûn/Sakla düşüñ sözümüz işit benüm (ن.) (SH-YZ, 2); XIV. Ben (ن.) bunları kayram/Beni (ن.) ağlatma deyü (HA-YZ, 2a), Çin eydelüm sağı çini hâtyâ saldı beni (ن.)/Sebeb nedür 'acebâ ki cezâya saldı beni (ن.) (KB-D, 8), 'Anber saçı çininde cânûn müsgi çin ider/Olmadı binden (بىن) özgeye hergiz hâtyâ-yı 'ışk (KB-D, 2), Bini (ن.) zülfeyni kâlie salıp bende oda saldı/Bilimezem ne kopisar anuñ kîl ile kâlindan (KB-D, 4); XV. Haç Ta'âlâ rahmet eyleye aña/Kim beni (ن.) ol bir du'âyile aña (SC-M, 2b), Boyı hevâsına ben (ن.) bu hevesde hâk oldum/Ki şâyesin ol serv gâh gâh başa (AP-D, 89a).

2. s. Ben. XV. Her ki diler bu du'âda buluna/Fâtiha îlhân ide ben (ن.) kuluna (SC-M, 3a), Begüm gel ben (ن.) du'âcunu gönder va-ayın 'Osmânoğlu sizi barışdırın (APz-TAO, 86).

3. Benim. XV. Bir kuru mektûbdur göndürdüğüm dil-dâre ben (ن.)/İy görüm merdümlik it yaşumla ter kıl dâ'imâ (AP-D, 90a).

§ —i —den almaç dey. Kendini bilemez duruma getirmek. XV. Bu hayret yavlaç alıdı beni benden (ن.) Meded-girüm hemin Allah olupdur (APz-TAO, 99).

—üm dímek dey. Benlik davası etmek. XV. Şâkin benüm diyuben (ن.) mağrûr olma/Ki mağrûr 'âkitbet peşmân gitdi (APz-TAO, 39), Benüm (ن.) sultân benüm (ن.) haçkan diyenler (نېنەن) (APz-TAO, 94).

BENDE بندە F. is. (< بىنەن besten 'bağlamak')

Kul, köle. XIV. Kulakda çırkı kodı urdu perde/Bile tuyu anı âzâd ü bende (ن.) (M-I, 1b); XV. Kâmusu bendeñ durur (ن.) كەررەن sen pâdişâh/Kim senüñ hükümlündedür bu bâr-gâh (MH-D, 10).

BES → PES 1,2,3

BİLE بىلە T. zf. (Trkm. bile; Çağ. bile, bilen, bire; Krhn. bile, bire; Uyg. bile, bilen, bire, birlen; Ktü. bile, bire <bir + il - e)

1. Birlikte. XIII. Deniz içre balıkların göre sen/Ol balıklar ile bile (ن.) dura sen (SV-İ, 117a); XIV. Kendi bile (ن.) yatrur/Dursa bile (ن.) oturur (HA-YZ, 3b); XV. °Allah'ın 'inâyeti ve evliyânıñ himmeti senüñle biledür (نېنەن) (APz-TAO, 9).

2. e. Dahi, de, da. XIII. İtdiler biz giderüz avın da-pa/Dilerüz Yûsuf bile (ن.) gele ata (SH-YZ, 4); XV. Tekür'ün tutdular kızımı bile (ن.) (APz-TAO, 27).

3. Bir arada, aynı yerde. XV. °Hâtuñ ki vefât itdi Orhan Gâzi ile bile (ن.) defn olndı (APz-TAO, 17).

4. is. Yan. XIII. Ol kişi eydür altun akçam yok durur/Uş bilemce (بلمچه) kellâ kumâş çok durur (SH-YZ, 15); Biz varuruz Yûsuf'ın bilesine (بلمسنے)/Kurd mi gelir Yûsuf'ın yoresine (SH-YZ, 4).

5. is. Maiyet. XV. °Bilesince (بلمسنے) birkaç yaya oğlan ve birkaç şolağ vardılar (APz-TAO, 78).

BİLMEK T. f. (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. bil-)

1. (-i, -) Bir şeyi anlamış ya da öğrenmiş bulunmak. XIII. Şit kitâbü okurdu düün gün ol/Bildürdü bilmeyene (بلمسنے) toğru yol (SH-YZ, 8); XV. Cümle maâlukun bilürsin (بلورس) hâlini/Her ne vech ile gezer alvâlini (MH-D, 8), Bilürüz (بلورز) olur du'a günâh ilâci (APz-TAO, 2). °Bir kimse kim saña Tañrı buyurmadığı sözi söyleye sen am kabûl itme ve eger bilmezsen (بلمسك) Tañrı 'ilmîn bilene sor (APz-TAO, 31).

2. (-i, -) Anlamak, idrak etmek. XIII. Ölmegün manâlısı budur key bil (بل) /Nefsün öldür kim ola sen bismil (SV-I, 116b), Irakîğim eydem anuñ bilesin (بلمسنے)/Sîdik ile ger şalavât hâş idesin (SH-YZ, 24), Bildi (بلد) Yûsuf bunlарун nittigini/Oldurmek kâşdûn buları tîdigungi (SH-YZ, 6); XIV. Ne revâdur ki gôre la'l-i lebûni her dağal/Bilmege (بلمسك) ami benüm tek kişi gerek cevheri (KB-D, 6), Göziyile ki göjül hastedür devâm umaram/Tabib bilmeli (بلدى) nabzı devâya şaldi beni (KB-D, 8), Kulağda çırkı kodi urdu perde/Bile (بل) tuyu ami âzâd ü bende (M-I, 1b); XV. Kimse bilmez (بلمس) kim nedür mâhiyyetüñ/Sen 'allımsen sen biltürsin hîkmetüñ (MH-D, 9).

3. (-) Telakkî etmek, ... gibi saymak. XIV. Küfrini gîsüsünüz cânûmuz īmân bilür (بلور) /Bağlayalı bilüme bir kara zünâr 'îşk (KB-D, 3); XV. Gerçi tâmm u nâkiş kâmil bilür/Kâmil olan cümlâ kâmil bilür (بلور) anılamaz yeminiñ simâlinden (KB-D, 4).

4. (-i) Tanıtmak. XIII. Hâca eydür aduñ it bilem (بل) seni/Yûsuf eydür eydem añağıl beni (SH-YZ, 27), Sultânıñ añağadum bildüm (بلم) ami/Mîsr'a gel diidi bulasın seni beni (SH-YZ, 24); XIV. Neler görürüm de şerî idem niğârun yüzü alından/Sini bilmeyen (بلور) anılamaz yeminiñ simâlinden (KB-D, 4).

5. (-) Sonucun ne olacağını kestiremek. XIV. Bini zülfeyni kılıle şalıp bende oda şaldu/Bilmezem (بلمس) ne kopisar anuñ kıl ile kâlinden (KB-D, 4), Ya'kûb eydür alâsiz/Bilmezem (بلمس) ne kâlaz (HA-YZ, 6b).

6. (-i) Farkında olmak. XIII. Zehî şerbet ki bir kez andan içen/Ne şübh olduğumu bilür (بلور) ne ahşâm (SH-M, 253a); XIV. Ser-hâş gözi bilür (بلور) ki mes-tâne-i 'îşkam ben/Bir 'âkîl-i ma'nîem dîvâne-i 'îşkam ben (KB-D, 9).

7. (-den) Hamletmek, yüklemek. XIII. İtdi yâ Yûsuf

Tañrı'dan bil (بل) bu işi/Kardaşlaruñ kîlmaya yavuz işi (SH-YZ, 9).

BİN (I) → BEN 1

BİN (II) → BÎN

BÎN كىن، كىنلىق، كىنلىقلىق T. s. [bin (II) بىن] (Az., Trkm., Çağ., Krhn., min; Uyg., Ktü. bin, min)

1000 sayısı. XIII. Kendözünden cihâñ ger süre sen/ Bin (بىن) cihâñ ol cihânda sen göre sen (SV-I, 116b), Hem Kuçayfer râzî olur sözine/Bis bin (كىنلىق) altun koydalar terâzûya (SH-YZ, 26); XV. Her seher bin (كىنلىق) özür ile der-gâha tutdukça yüzüñ/Nâra-i yâ hû ile her demde illâ'lah di (MH-D, 12), Yâ Rab ne sihri var görzüññ kim diyinice ha/Zülfün 'âşasîm eyledi bin (كىنلىق) başlu ejdehâ (APz-D, 89b).

§ — dey. Binlerce. XV. İy döst bir selâm ile anduñ çün Ahmed'i/Dârû's-Selâm'dan saña biñ biñ (كىنلىق) selâm ola (AP-D, 91a), Saçetüññ yiline biñ biñ (كىنلىق) Süleymân mürce/Rahmetüññ hânnâna tâvûs-ı kudsîler meges (S-D, 2).

— de bir dey. Pek az. XV. °Ma'lûm ideyin biñde birini (يېكىدە بىر يېنى) (APz-TAO, 2).

BİR بىر، بىرلىق T. s. (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. bir)

1. is. 1 sayısı. XIII. Mededi ger degeydi eksiksüz/Yoryadı olaydı biri (يېرىي) yüz (SV-I, 117a); XIV. İçinde söylemäge kodi bir (بىر) dil/Ki tâ her söz içinde ola 'âdîl (M-I, 1b).

2. Sifat olarak, başına geldiği sözcüğün anlamına belisizlik katar. XIII. Ecel tutmuş elinde bir (بىر) ulu câm/Ki ol câmûñ içi tolü ser-encâm (SH-M, 253a); XIV. Gönjüldé kopâl şanemâ bir (بىر) şafâ-ı 'îşk/Toldı bu 'âleme yine bizdennidâ-ı 'îşk (KB-D, 2), Kaçdi Yûsuf bir (بىر) yana/Ol dem urdu yüzüne/Girû vardi bir (بىر) yana/Aşa bakar yalvaru (HA-YZ, 9a), Ey 'azîzler usda başlaruz söze/Bir (بىر) vasiyyet kilaruz illâ size (SC-M, 2b); XV. °Nâ-gâh bir (بىر) cemâ'at Äl-i 'Osmân' uñ tevârihinden zîkr itidiler (APz-TAO, 1).

3. Tek olan, eşi bulunmayan. XV. Birdür (بىردر) ol birligine sek yok durur/Gerçi yañlıs söyleyenler çok durur (SC-M, 2b), Bârî ne hâcet kılavuz sözi çok/Bir durur (بىردر) ol andan artuk Tañrı yok (SC-M, 2b), Bu muhakkak şâbit oldı haâk durur/Tañrı birdür (بىردر) andan artuk yok durur (MH-D, 10).

4. Aynı. XV. Bir (بىر) şecerde bitürsün gül diken/Hâlk idersin hâkden vech-i hasen (MH-D, 9).

5. Birleşik, birleşmiş. XIV. Biz toküz kardaş birüz (بىر) /Seni de öldürürüz (HA-YZ, 10a).

6. Öteki, bundan başka. XIII. Dañı bir (بىر) adı

anuñ Rahmân durur/Bağışlar kullarına Gufrân durur (SH-YZ, 1).

7. Başına geldiği sözcüğün anlamına istek katar. XIV. Bir bir (بىر) ol yirden ki geldiler berü/Ol yaña varmaç gerek bir bir (بىردر) gerü (G-MT, 1).

— dem dey. Çok kısa bir süre. XIV. Lebûñ meyi ile bir dem (رمى) dimâg'eger ter ola/Gerek ki sözlerümüzden cihân mu'attar ola (KB-D, 3); XV. İledüñ seni Hakk'a bir demde (رمى) /Kurbet-i lâ-ilâhe illâ'lah (MH-D, 6).

— gayri s. ta. Başka bir. XV. Harîm-i Ka'b-e-yi kûyur yiter penâh başa/Harâm ola dañı bir gayri (بىر) secede-gâh başa (AP-D, 89a).

— görmek dey. Bir kez görmek. XV. İy mâh-i hüsne mihr-i ruhundan bahâ viren/Olmaz iki cihân seni bir görmege (كىنلىق) bahâ (AP-D, 89b).

— güne dey. Hîbir türli. XV. °Aralarında bir güne (بىردر) hâl ü kâl väki' olmadı (APz-TAO, 11).

— hâl itmek dey. Bir iş yapmak, bir davranışta bulunmak. XV. Koçurulap eydûr bir hâl (حال) dañı idelüm (پىلەپىل) şordılar kim ne idelüm eyidü oturduğumuz hîsâri oda uralum (APz-TAO, 34).

— i birlemek dey. Tanrı'nın birliğini ikrar etmek. XIII. Ol biri birdeñ (كىنلىق) inanuñ Tañrı'ya/Bir durur kullah idüñ bi-riyâ (SH-YZ, 18).

— iki dey. Birkâç kez. XIV. Tonların çıkarıdlar/Hem bir iki (كىنلىق) urdilar (HA-YZ, 8b).

— iş yapmak dey. Bir şey yapmak, bir çare bulmak. XIV. Kamusu der bu sözi/Atamız sevmez bizi/Yûsuf'da gönüli gözü/Bir iş yapalum (بىر اش ياباون) (deyü (HA-YZ, 6a).

— nefes dey. Bir an. XIV. Bir nefes (نفس) görmez ise/Katma varmaz ise (HA-YZ, 4a); XV. Her arada Hakk'ı yâd it yâd kılma bir nefes (نفس) (Gayri söz hâcet degûlü 'ârif iseñ sözi kes (MH-D, 11).

— nice dey. 1. Bir hayli, pek çok. XV. °Geldüklerinden bir nice (بىر) yil sonra Ertûgrul Gâzî Allah rahmetine vardi (APz-TAO, 4). 2. Çeşitli. XV. °Ertûgrul Gâzî'nüñ Rûm'a geldüğüne bir nice (بىر نېچى) rivayet vardur (APz-TAO, 4).

— olmak dey. Birleşmek. XIV. Biz nice'i 'îşk ile olmayalum bir (بىر) (çün/Biz yoğ iken valdete eyledi ikrâr 'îşk (KB-D, 2).

— ugurdan dey. Hep birden. XIII. Yûsuf'ın kardaşları irişdiler/Bir ugurdan (بىر اوغۇردىن) kapuda çığrısdılar (SH-YZ, 10), Gelüñ imdi didiler and içelüm/Bir ugurdan (بىر اوغۇردىن) varıcak ağlaşalum (SH-YZ, 9).

— zamân dey. Uzunca bir süre. XIII. Bir zamân (بىر زمان) ağlar ol kabri koçar/Göçlîndeki sırınnı söyle açar (SH-YZ, 16).

anuñ Rahmân durur/Bağışlar kullarına Gufrân durur (SH-YZ, 1).

C

CÂN Jan F. is.

1. İnsanın öz varlığı, beden ve ruh olarak tümü. XIII. İste anı ki yolu varmışdur/Cânmı (جانى) Haâk nûrima karmışdır (SV-I, 116b); XIV. Vişale döyimez cânûm (جانۇم) firâka tâkatı yoldur/Firâkuñ ola hem yegdür vişâlûñ ihmâlinden (KB-D, 4); XV. Sâkiyâ gam tîgînun zaâmin ferâmûs itmege/Cânum (جانى) ol mercân kâdehle bî-haber kîl dâ'imâ (AP-D, 90a).

2. Ruh. XIV. Nâzük tenüñi bilimezm cân (جان) mi beden mi/Hele şanoram ben anı rûh-ı beden-âmîz (KB-D, 4), Cânlarumuz (جاناروپا) gölden indiler yire/Yirde kalan göklere kanda ire (G-MT, 1), Cânlaruz (جانازلار) biz lâ-mekâna gidiser/Lâ-mekânlular mekândanidir (G-MT, 1).

3. Gönül. XIV. Küfrini gîsüsünüz cânûmuz (جانز) İmân biltür/Bağlayalı bilüme bir kara zünâr 'îşk (KB-D, 2), 'Anber saçı çîninde cânûm (جانز) müşgi çîn ider/ Olmadı binden özgelye hergiz hâtâ-ı 'îşk (KB-D, 2); XV. Ol väsyiyet kim direm her kim tûta/Misk gibi kołhus cânlarında (جانلاردا) düte (SC-M, 2b), Leblerün sun gözlerinden mest olan 'âşıklara/Nûklîm cân (جان) bez-minüp shed ú şeker kîl dâ'imâ (AP-D, 90a).

4. Hayat, dirilik. XV. 'Âlem ağzına virdi lezzet-i cân (جان) /Şeker-i lâ-ilâhe illâ'lah (SH-D, 2).

5. Bütün vücut. XIII. Dillerince korktudular ol oglamı/ Korkusundan Yûsuf'ın titrer cânı (جان) (SH-YZ, 15).

6. Dost, samimi arkadaş (çoğul halinde ünlem olarak kullanılır). XV. Melek envârlu kızlar geldi cânlar (جانلار) (APz-TAO, 39).

§ — a bağlamak dey. İçe yerlestirmek, ruha nakşetmek. XV. Ki gayret şevkini cânuma bağla (غانمە باگلە) (APz-TAO, 5).

— atmak dey. Canla başla istemek. XV. Didiler Minnetoğlu gâzî olmış/Gâzâ yoluna bulsa cân ataydı (APz-TAO, 91).

— gözü dey. Gerçekçi açıkça görebilmek yetisi, gönülgöz, basiret. XV. Anuñ kim cân gözü (جان كۈزى) o dôstu görðü/Hemîn dem görðü varun dosta virdi (APz-TAO, 32).

— çıkmak dey. Kahrolmak. XIII. Her ki virür altını görür am/Altunu yok haseden çıkar cânı (چاقار جان) (SH-YZ, 21).

— ma geçmek dey. İçine işlemek, canını sıkmak. XV. °Çuvâlı arkasına urdu kâkayı söge bâzârlığum begenmezler deyû cânuma geddi (جاڭمە كچىدەي) (APz-TAO, 110).

— mi uyarmak dey. İçini aydınlatarak kötülükleri tanır duruma getirmek. XV. Bu ǵâflet uykusından cânûm uyar (جان اوپار) (APz-TAO, 92).

— sevmek dey. Beğenmek, hoşlanmak. XIII. Bir kul alasin ucuz anda satun/Görkülü ola imrene seve cânûn (سو جانك) (SH-YZ, 12).

E

EHL A. is. (< اهل ehole 'alismak')

1. Halk, ahali. XIII. 'Aris ehlî (اہل) Yûsuf'a karşı varur/Yûsuf anda kendözin yine görür (SH-YZ, 20).

2. Lâyik olan, uygun görülen kimse. XV. °Dervîş eydür mülk ve mäl Haâk'ûndur ehline (اہل) virür biz anuñ ehlî (اہل) degülz dir şordular ehlî (اہل) kimlerdir (APz-TAO, 46).

§ -i 'aşk is. t. Âşıklar. XV. Ehl-i 'aşk (اہل عشق) dilin müserref ider/Şohbet-i lâ-ilâhe illâ'llah (MH-D, 6).

-i İslâm is. t. Müslümanlar. XV. °Kâfir mağlûbdür ve ehl-i İslâm (اہل اسلام) gâlibdür (APz-TAO, 23).

-i kemâl is. t. Olgun kişiler, yetkinler. XV. Lîk her yirde kim ola ihtiîl/Lütf ile işlâh ide ehl-i kemâl (اہل کمال) (SC-M, 3a).

-i luft is. t. Lütufkâr, hoşgörülü. XV. Eksügümé kıldum us ben itîrif/Her ki ehl-i luft (اہل لطف) ola kila mu'âf (SC-M, 3a).

-i nazar is. t. Bakanlar, görevler. XIV. La'lûñi sen ağzuma urup israsa lebûmi/Cümle-i ehl-i nazar (اہل نظر) nâzûk murâsaşa gôrseler (KB-D, 5).

-i şirk is. t. Kâfirler. XV. °Ehl-i şirkî (اہل شرک) İslâm'a getireler (APz-TAO, 114).

-i tevhîd is. t. Tann'ınn birliğine inanınlar. XV. Ehl-i tevhîde (اہل توحید) tâc-i devletidür/Kisvet-i lâ-ilâhe illâ'llah (MH-D, 6).

ER ار T. is. (Az. er; Trkm. ēr; Çağ., Krhn., Uyg., Ktû. er)

1. Kişi, kimse. XIII. Muştuladalar Yûsuf'i ol ere (اے)/Geldi görüttü 'akl iy yârâ (SH-YZ, 14); XIV. Fikrile er (اے) yol bulunaçgar Haâk'a/Dâneye aldanban düşmez faâka (AP-F, 1), Ya'kûb peygâm-bey idi/Hakk'a yâver er (اے) idi (HA-YZ, 1a); XV. °Kara Mûselîn dîrlar bir bahâdir er (اے) vardi (APz-TAO, 38).

2. Erkek. XIII. Bir saraya çöydi Yûsuf'u hâcâ/Er (اے) ü 'avret töldi kamu tam u baca (SH-YZ, 21); XV. °Askeri gördüler mutî' ve münkâd oldular eri (اے) ve 'avreti karşı geldiler (APz-TAO, 13).

3. Yiğit, kahraman. XV. °Pes väcib oldu kim bize erûn (اے) kıymeti bilinir yire varavuz (APz-TAO, 4).

4. Genç, delikanlı. XIV. Sen büyüp er (اے) olgil/Kardaşlara ullaş (HA-YZ, 4b).

5. Asker, muhafiz. XV. °İhsâr kim tamâm oldu er (اے) kodi berkitdi (APz-TAO, 67).

6. Koca, zevç. XV. °Birçok hatunlar geldiler Orhan Gâzi sordı kim bunlaruñ erleri (اے) kânañ (APz-TAO, 42).

§ -i kişi s. t. Erkek. XV. °Er kişilerle (اے) göndermezlerdi hatunlarla gönderirlerdi (APz-TAO, 11).

EVMEK ارماء T. f. (Çağ., Krhn. iv-)

(nsz) Acèle etmek. XIV. Yûsuf'u Ya'kûb sever/Yegit olsa dir ever (اے) (HA-YZ, 3b). XX. → DD, TS (→ ivmek)

F

FETH فتح A. is. (< فتح feteha 'aqmak')

1. Savaşarak bir yeri alma. XV. °Kulece dîrlar bir hisarcular vardi onu yağmaladı oda urdu ol gice kâfirlerini kırdı... 'Osmân Gâzî'nüñ evvelki fethi (فتح) bu oldu (APz-TAO, 7).

2. Elde etme, kazanma. XV. Ki gönlü fefhine (فتح) vire nuşret/Zafer-i lâ-ilâhe illâ'llah (Ş-D, 2).

§ - itmek b. f. Savaşarak bir kale, şehir ya da ülkeyi almak. XV. °Sultân 'Alâü'd-dîn dağı Rûm'a teveccih itti-kişmet olduğu kadar feth etti (فتح) (APz-TAO, 3).

-i kelâm is. t. Söze başlama, söz başlangıcı. XV. Feth-i kelâm (فتح) pes bâb-i evvel (APz-TAO, 2).

- olmak b. f. Fethedilmek, almak. XV. Selânîk ne süretele feth oldu (فتح او لی) (APz-TAO, 118).

G

GELMEK كلامك، كلامك T. f. (Az., Trkm. gel-; Çağ., Krhn., Uyg., Ktû. kel-)

1. (-e, -den, -) Konuşana göre uzak bir yerden daha yakın bir yere ya da kendi bulunduğu yere varmak. XIII. Çünki Hûd ol kuyuda dûşer olur/Buyruk olur Cebrâ'il andı gelür (کلور) (SH-YZ, 9), Bir perî kızı gelürdü (کاتما)/Yatardı ol Kuşayfer yanına (SH-YZ, 25); XIV. İşk hâd elci durur gelür (کلور) saşa/Dir aña 'âşıl olan gelsün (کلورون) başa (AP-F, 1a), Ya'kûb altum aldh/Bâzârdan eve geldi (کلار) (HA-YZ, 2a); XV. Kândan gelübün (کلورین) ne ile vardi (APz-TAO, 2).

2. (-e) Yaklaşmak. XIII. Biz varuruz Yûsuf'un, bilesine/Kurd mi gelür (کلور) Yûsuf'un yoresine (SH-YZ, 4).

3. (-de) Geri dönmek. XV. Yöñeldi bir sefere dağı bunlar/Uzak sefer durur yakında gelmez (کلمر) (APz-TAO, 35).

4. (-den) Geçmek. XV. °Vardalar toğrı Engürû'den geldiler (کلبلر) bu vilâyete girdiler (APz-TAO, 4).

5. (-e) Dönmek, inanç ve kanıtları bakımından birine bağlanmak. XIII. Dikenî var bîrak gülef algîl/Kamusunu kogıl bana gelgil (کلبلر) (SV-I, 116b).

6. (-e) Başlamak, girmek. XIII. İmdi geldüm (کلدر) yine bir hikâyeye/Kardasları neyledi işit ata (SH-YZ, 9).

7. (-le) Düzenli olarak devam etmek. XV. Emriñ ile bu felek itmez karâr/Hikmetün ile gelür (کلدر) leyî ü nehâr (MH-D, 8).

8. is. Gelmeklik. XIV. Yañış oldu gelmegim (کلدر) Miñet oldu ummagım (HA-YZ, 9b).

§ gel, [gelün] ün. Fiilin olumlu emir kipinin kullanılışı isteklendirmeye, davrandırma, özendirme, ayartma, öğretmeye gibi durumları bildirir. XIII. Gelün (کلوك) aña yazuruz hem bir biti/Mulhêm olsun aramuzda bu şati (SH-YZ, 15), Bunuñ düşi toğru gelürse niderüz/Itdiler gelün (کلوك) bumi ödürevüz (SH-YZ, 3); XIV. Gel (کل) iy 'ışkina kuşanan dil ü cän vir cefâ cevr al/Geh aşşa geh ziyan eyle budur dükkâni 'usşâkun (KB-D, 2); XV. 'Aşk ile gel (کل) imdi Allah eydelüm/Derd ile göz yaş ile ah idelüm (SC-M, 1b), Ne suçi var diyyı rahm itme öldür Ahmed'i gel (کل) /Ki senden ayru dirilmek yiter günâh başa (AP-D, 89b).

gelün → gel

GİBİ كيبي، كيبي، كيب T. e. (Az. kimi, kimin; Trkm., Çağ. kibi; Krhn. kibi, kebi < *kép = örnek, suret VEWT; < *kib = kalp, model EDPT)

1. -e benzer. XIII. Yedi yaşında idi Yûsuf Nebî/Şüreti hûb yoğidi anuñ gibi (کيبي) (SH-YZ, 2); XIV. Bilüñ gibi (کيبي) hilâl olduñ ağıznu tek hayâl olduñ/Hayâlün olalu sahâbı bu dem mihmânı 'usşâkun (KB-D, 2); XV. Ol vaşiyet kim direm her kim tüta/Misk gibi (کيبي) kohusu cânlarda dûte (SC-M, 2b), Kimi it gibi (کيبي) dalar kimi kıvranañ (APz-TAO, 40).

2. ... imiçesine. XV. İzüñ tozunu gözsüz idinürse tütîyâ/Gün gibi (گيپ) görine gözine gündüzün Sühâ (AP-D, 89b).

3. ... diğî şekilde, tarzda. XIII. İçürem ben sana ki kurtula sen/Tenâğri yolin anun gibi (کيبي) bula sen (SV-I, 116b).

GÖNLÜL كوركول، كوركول T. is. (Az., Trkm. gönlü; Çağ., Krhn., Uyg., Ktû. köngöl)

1. (-i, -) Gözle ve işk yardımıyla bir şeyin varlığını duymak. XIII. Gözlerin ben açam ki gey göre sen (کورس) /Degmelerden neç neç şora sen (SV-I, 116b), Kamu nesnesin Zellâh umidur/Ne ki görse (کورس) eydün us Yûsuf budur (SH-YZ, 29); XIV. Bahsa şâ'rler yüzüne hüsñ-i matla' görseler (کورسل) /Zülfüñi saçsan yüze mâh-i muâkanna' görseler (کورسل) (KB-D, 5), Taşavvur gözleri zâtını görmez (کورمن) /Tahayyül yolna evşâfi girmez (M-I, 1b).

2. (nsz, -i) Bir şeyin varlığını sezip anlamak, farkına varmak. XV. Ma'reif yolunda ol oldum diyenler müntebi/ Göre (کورس) k'ötü, menzildedür gitdükde altından feres (Ş-D, 3), Gördüm (کوردم) bu cihân garâ'ibin çok (APz-TAO, 1).

3. (-de) Saymak, kabul etmek, telakkî etmek. XV. Kiyâmetinde görür (کورس) dû 'âlemi hâk/Güher-i lâ-ilâhe illâ'llah (Ş-D, 1).

4. (-i) Yönetmek. XV. °Maşâlih-i Müslimin'i ol kâđî görür (کورس) kâfir Müslîmân'a hükm itmezdi (APz-TAO, 68).

§ görelüm, [görelüm bir] dey. İçinde yer aldığı cümlenin güvensizlik, kuşku, merak gibi anımlarını pekitir. XIV. Allah adı oldu evvel zikrümüz/Görelüm bir (کورس) neye irer fikrümüz (AP-F, 1); XV. °Rûm ilinde Mûsâ görelüm (کورس) neyler (APz-TAO, 82), "Bunlar bunda mahbûs tûrsun görelüm (کورس)، Osmân Gâzî neye meşgûl oldu (APz-TAO, 22).

görelüm bir → görelüm

GÜN كون، كن T. is. (Az., Trkm. gün; Çağ., Krhn., Uyg., Ktû. kün)

1. Güneş. **XIV.** Ay gün (كُون) bileyimis/Yusuf ile secede kılı (HA-YZ, 5a); **XV.** İzün tozun gözsüz idinürse tütüyā/Gün (كُون) gibi görine gözine gündüzün Sühā (AP-D, 89b), Zihî devlet ki hatun buldu Haķ'dan/Ki burcundan belirdü güün (كُون) safakdañ (APz-TAO, 17).

2. Gündüz. **XIII.** Raḥmetünle dünü gün (كُن) eyleye sen/Kudretünle günü (كُن) dün eyleye sen (SV-I, 116b).

3. Gün. **XIII.** Yaķub eydür bu seb'in yıl mi ola/Yā hōd yitmiş gün mi (كُوكُن) Yusuf'un gele (SH-YZ, 9); **XIV.** Üç gün (كُون) evde oturdu/Dürlü fikir getürdü (MH-D, 10).

§ — geldükce dey. Gün geçtikce, günden güne. **XIII.** GÜNDÜKÇE dey. Gün (كُوكُن) eti teni sararur/Işık odi yakar ani şayrı kılur (SH-YZ, 30).

— inmek dey. Güneş batmak, gurup etmek. **XIII.** Eydür anda kim gördün sen aylık/Gün inerdi (كُون ايردى) üstüne anda bayık (SH-YZ, 12).

H

HABER خبر A. is. (< خبر habere 'sinama yoluyle bilmek')

1. Oluş ya da olacak bir olgu üzerine bilgi, sahik. **XIV.** Yūsuf'un kardaşları/İştidiler haberı (خبری) (HA-YZ, 5b).

2. Söz. **XV.** Toludur 'arş u ferş ü kevn ü mekān/Haber-i (خبر) lā-ilah illāllah (S-D, 1).

3. Hadis. **XV.** Kılıçlar gölgésinde cennet-i Haķ/Resülden bu haber (خبر) Allahu ekber (APz-TAO, 8).

§ — itmek b. f. Haber salmak, haber göndermek, bildirmek. **XV.** Ḥorhan Ğazı'ye haber itmişler (خبر ائمّه) kim Tata pâzâri urdu (APz-TAO, 25).

— ohnmak b. f. Haber gönderilmek. **XV.** Ḥorus kâfirlerin hâli nice oldu... söyle haber olsun kim (ولندىك) (او) aşıldan gäyet buşalup dururlar (APz-TAO, 28).

— virmek dey. 1. Bildirmek. **XIII.** Yūsuf'un kardaşlarla degürür/Nic gördi yorıldı haber virür (خبر وور) (SH-YZ, 3). 2. Söylemek, anlatmak. **XV.** °Oṣmān Ğazı nice düs gördi ve kime haber virdi (خبر ووردى) ve ta'biri ne oldu (APz-TAO, 6), °Oṣmān Ğazı düsünde gördü kim bu 'azılıñ kusağından bin ay toğar... gelür şeyhe haber virür (خبر وور) (APz-TAO, 6).

HAĶ → HAKK

HAKK حق A. is. [Haķ, hak] حق

1. Allah, Tanrı. **XIII.** Haķ (حق) seni sultân kılısar kamuya/On bir kardaşın turşasın tapuya (SH-YZ, 2); **XIV.** Yaķub peygām-ber idi/Hakk'a (حکم) yâver er idi (HA-YZ, 1a), Cü Haķ (حکم) adın işide dív ü müdbir/Helâk olur eger yüz biñ eger bir (M-I, 1a), Göñül olaçak Haķ'ın (حکم) manzar-gehi/Haķdur istemek kişi

anda şehi (AP-F, 1a); **XV.** Her taşavvurdan münezzeħ Haķ'dur (حق) ol/Alem üzre haķim-i mutlaķdur ol (SÇ-M, 3b), Cünd-i Haķ'dur (حق در) ki şır hevâ çerisin/Leşker-i lâ-ilah illâllah (S-D, 2), Her arada Haķ'ı (حق) yâd it yâd kılma bir nefes/Gayrı söz hâcet degildür 'ârif isen sözi kes (MH-D, 11), Ey 'aybi görüp setr iden Haķ (حق) (APz-TAO, 1).

2. Doğru, gerçek. **XV.** Bu muhaķķak şabit oldı haķ durur (حق) Tañrı birdür andan artuk yok durur (MH-D, 10).

3. zf. İyi, isabetli, yerinde. **XV.** Ğazı 'Oṣmān ne itdiye haķ (حق) itdi (APz-TAO, 18).

4. Alacak, karşılık. **XV.** °Oṣmān Ğazı ol kişiysi... dögümüş dalı ol kâfirün haķküm (حق) ahvîrmış (APz-TAO, 12).

§ — Çalap s.t. Ulu Tanrı, yüce Tanrı. **XIII.** Haķ Çalap' dan (عن) geldi in kuyuya/Otur anda կuluk eyle Teñgriye (SH-YZ, 8); **XIV.** Du'tası oldu kabûl/Haķ Çalap (حق جالب) virdi oğul (HA-YZ, 1b).

— dini s.t. Gerçeklikli belli ve açık olan din, Müslüman-hı. **XV.** Haķ seni kılıdı güzin-i enbiyâ/Oldu haķ dinün (حق دينك) şamu derde şifâ (MH-D, 13).

— a şığımak dey. Tanrı'nın yardımına güvenmek, kendini Tanrı'ya emanet etmek. **XV.** °Câzîler Haķk'a şığındılar (حقه صيغة نيلر) (توغرى) pusuya vardular (APz-TAO, 5).

HAKLAŞMAK حفلاشىق A.+T.f.

(—le) Savaşarak haķkumu elde etmek. **XV.** °Karamanoglu hey ne sözdür elbetle ol benüm üzerinde gelirse anuyla haķlaşırız (حقلاشىز) (APz-TAO, 86).

HEYĀN خوان F. is. [ḥyōn] خون

1. Yemek sofrası. **XIV.** Tuyūr u ins ü cān u dûrli en'am/Kamu hönünden alur rizk in'am (M-I, 1b); **XV.** Satvetünây yiline biñ biñ Süleymân mürce/Rahmetüñ hâvânnâ (خوانه) tâvûs-ı kudsîler meges (S-D, 2).

2. Yemek, yiyecek. **XIII.** Çünkü kondı bir sâat oturular/Hoca buyurdu ki ḥōn (خون) getürdiler (SH-YZ, 12).

§ — bol dey. Sofrası açık, cömert. **XV.** Bunlara Han didiler hâvâni boldur (خوان بولار) (اټا vü hem kerem bunlardan oldı (APz-TAO, 124).

HEZĀRÂN هزاران F. s. (tkl. hezâr)

Binlerce, pek çok, sayısız. **XIV.** Hezârân (هزاران) dil perişan var saçunda/Kaçan gele bu dil anda şumâra (KB-D, 16).

ḤÖN → ḤYĀN 1,2

I

İÇ ÇIÇEJ ÇIÇEJ T. is. (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. iç)

1. Bir şeyin sınırları arasında bulunan yer. **XIII.** Adı Beynân ol şehrün şehr içi (آپچى)/Tolu kâfir şamu bütte tapuci (SH-YZ, 18), Kuyu içinde (آپچى) iner ol oturur/Tenğri buyurğu yirine getürür (SH-YZ, 8); **XIV.** Hastaya olan şifa 'ahdine kılan vefa/Meclis içinde (آپچى) safâ gül bitüren hâr-i 'ışk (KB-D, 2); **XV.** °Gâzîler yağmâ âvâzin iştidiler hemân dem hisâr içine (آپچى) koylıdilar (APz-TAO, 1b).

2. Oyuk olan bir şeyin boşluğu. **XIII.** Ecel tuşmış elinde bir ulu câm/Ki ol câmum içi (آپچى) tolu ser-encâm (SH-M, 253a).

3. Ara, orta. **XIV.** Gîsûñ içinde (آپچى) azar cânûm well/Sen beni görgül ki azâr isderem (KB-D, 7); **XV.** Sular kim almadi pendi atadan/Olan oldur bu hałk içinde (آپچى) ebter (APz-TAO, 31).

4. Bünye, yapı. **XIV.** Zihî kudret karışmaz od suya/ Od içinde (آپچى) girüpür su busuya (M-I, 1b).

5. Gönül. **XIII.** Bir sığıncaş şandumdu içinde (آپچى) ben/Gelirken sizün ile bunda ben (SH-YZ, 6).

6. Gönül sırrı. **XIII.** Kendözünde içi (آپچى) çakamaya sen/Gözsüz ol ay yüze bakâmasa sen (SV-I, 116b).

§ — ara dey. Kendi aralarında, gizlice. **XV.** °İç ara (آپچى) bu dört kardeş ittidiler kim Yörögç Paşa bunlara karşı gelecek olursa kılıç koyular kıralar memleketi uralar (APz-TAO, 112).

—i göñümek dey. İki yammak, aşırı derecede üzülmek. **XIII.** Peşmân olur Yūsuf'ıaldoğuna/İç göñür (آپچى) bañze boş kâldugna (SH-YZ, 27).

—inden geçmek dey. Akhlandından geçmek. **XIII.** İtdüm kardas kardaşa nite kryâ/Bu hayâl geçdi içümüzden (آپچى) ey uya (SH-YZ, 6).

—ine haber şigmamak dey. Sir tutmamak. **XIV.** Ol hanım yırde meger/Sığmaz içine haber (صخماز آپچى) (خوبنامه) (SH-YZ, 10).

1. —de, içinde. **XIII.** Ne bahklardur ol deniz içre (آپچى)/Ger sana Tenğri ol sudan içre (SV-I, 117a), Budur äbir kışşaların görklüsü/Kur'an içre (آپچى) müşhafların yazısı (SH-YZ, 2); **XIV.** Bu iki yıldızın te'iri imis/Ki biter bâğ u bâstâr içre (آپچى) yimiş (M-I, 1a), Yarın oda yakılman/Tamu içre (آپچى) kaynayu (HA-YZ, 10a); **XV.** Yir ü gök içre (آپچى) dañı her ne ki var/ Oldu Haķ emri ile tutdu karâr (SÇ-M, 3b), Cihân içre (آپچى) olan devrân sentüdür (APz-TAO, 6).

2. Arasında. **XV.** Kılıçlar çalma kanlar döküle/Süñüler ola lesser içre (آپچى) neşter (APz-TAO, 62).

3. İçine. **XV.** Kaçan kim bâğçe içre (آپچى) geldi bunlar (APz-TAO, 42).

İMDİ امدى ، اعدى T. zf. (Az., Trkm. indi; Çağ. emdi, indi; Krhn. emdi, imdi; Uyg. amidi/emdi, amti/emti; Ktü. amti)

1. Şimdi, artık. **XIII.** Bundan sonra imdi (آپچى) ayla sóz yatin/Nicedür eydem Yusuf hikâyetiñ (SH-YZ, 2); **XV.** İmdi (آپچى) nice pâdişehdü gör anı/Cümle gözler göz açıp gözler anı (MH-D, 10), Gör imdi (آپچى) hile-i 'Oṣmān ne itdi/Baş oynadı ve hem çok baş ütdi (APz-TAO, 16).

2. Öyle ise, şu halde. **XV.** °Oṣmān Ğazı eydür her ne vaqt kim pâdişeh olam saña bir şehr víreyin didi dervîş eydür bize bir kâğıd vir imdi (آپچى) dir (APz-TAO, 16).

İSTEMEK استىك ، اسلىك ، اسلىك ، استاك T. f. (Az. iste-; Trkm. izle-; Çağ. iste-; irte-; Uyg. iste-, izde-iz+de, ir+te- = izlemek, aramak)

1. (-i, -, nsz) Arzu etmek, istek duymak. **XIII.** Bu hadîşı buyurdu Peygâm-ber/Kanķı kişi ki dirligin ister (SV-I, 116b), Şüret eydür benem ol Misr'ıñ 'azizi/Istersen (مسىر) Misr'a gel görgül bizi (SH-YZ, 23); **XV.** Hatunum dañı kardaşumun hatunumlu bilişmek ister (آپچى) (APz-TAO, 15).

2. (-i, -) Aramat, arastırmak. **XIII.** İste (آپچى) ami ki yoh varmışdur /Câmî Haķ nûrma karmışdur (SV-I, 116b), İtdi beni gel Misr'ıñ da istegil (اسكىل)/Yolsha oturgul yırında iňlegil (SH-YZ, 24); **XIV.** Hürz'a läzim neyidi kâranşulda istemek (آپچى)/Ab-hävâna seniñ la'luni menba' görser (KB-D, 5); **XV.** Seyr idiceli kendü kendü kişi/Hâlik'ı istemek (آستاك) olur her işi (AP-F, 1a).

3. (-i) Gözden geçirmek, yoklamak. **XIII.** Virdiler aldi eline ol hoca/İstdedi (آپچى) ol göğlegi ucdn uca (SH-YZ, 10).

4. (-den) Beklemek, ummak. **XV.** Senden umarlar kamusu raḥmeti/Nâ-tüvânlar senden ister (آپچى) nuşreti (MH-D, 8).

5. (-i) Çağrımak. **XV.** °Yaķub Çelebi tarafın hōd kâfiri simidi geldiler eyitdiler gel baban seni ister (آپچى) didiler (APz-TAO, 63).

§ ister olmak b. f. İstemeye başlamak. **XV.** °Kâdi ve şubaşı konulduklayım bu hałk kânün ister oldular (آپچى) olbilir (APz-TAO, 19).

İŞ (I) T. is. (Az. is; Trkm. is; Çağ. is; Krhn., Uyg. is; is; Ktü. is)

Bir çalşmaya konu olan ya da yapılan şey. **XIII.** Sarp işdür (آپچى) bunu idemeye sen/Yalunuz bu yola gidemeye sen (SV-I, 116b), Tövbe kâlun bu işe (آپچى) gelgül yola/Yoksa Tenğri'den gelür size belâ (SH-YZ, 7);

XIV. Ağlayarak oturdu/Bu iş (الشىء) Allah'dan deyip (*HA-YZ*, 2b), Çün ulaştırdı anda nûn'a kâfi/Temâmet işler (اشلر) oldu bunda kâfi (*M-I*, 1a), Seyr idicek kendü kendüde kişi/Hâlik'i istemek olur her işi (ايشي) (*ÂPz-TAO*, 1a); XV. Allah adın zîr idiliüm evvelâ/Vâcib oldur cüme işde (ايشلر) her kula (*SÇ-M*, 1b), Ve bu kârhânedele neler olupdur/Işı (ايشي) hâd söylenenür işçi ne oldu (*ÂPz-TAO*, 114).

§ – başa düşmek dey. İşi kendi yapmak zorunda kalmak. XV. Çün işdürü başa düdü (ایشدر بابه دوشى) nidelüm/ Hâk'ün lufti bize muhâkem direktdür (*ÂPz-TAO*, 104).

– in bitirmek, [–lerini bitirmek] dey. Öldürmek. XV. °Ulabat tekfûru tutdular kim ol kâfir 'ahdine turmamışdı ve ol tekfûru işini bitirdiler (ایشنى بتىرىدىلر) (*ÂPz-TAO*, 44); °Yörgüt kim Türkmanları... bağladı bunları, işlerini bitirüp (ایشلىرىن بىرلەك) didi (*ÂPz-TAO*, 113).

– işlemek dey. Yeni bir şey yapmak. XV. °Orhan Gâzi pâdişâh olukda ne giydi ve ne asıl iş işledi kim (ایش اپشىدىكىز) evvel atası zamânında olmamışdı (*ÂPz-TAO*, 39).

– itmek dey. Kötü bir davranışta bulunmak. XV. °Ol kâfir bunuñ gibi is ider (ایش ايبر)... gäyret-i İslâm bîzde yok mudur (*ÂPz-TAO*, 8), °Sultan Murâd eydîr 'ahdin kamîniçün bunuñ gibi is itdün (ایش ايتكى) (*ÂPz-TAO*, 121).

– lerini bitirmek → – in bitirmek

İş (II) T. is. (Çağ. iş; Krhn. eş; Uyg. iş; Ktü. eş)

1. Arkadaş, dost. XIII. Yûsuf eydîr gâmmâzhk işüm degül/Gâmmâz olan kişiler isüm (ایش ئۇرمۇ) degül (*SH-YZ*, 27); XV. Nasîhat aldı Orhan kardaşından/Du'âlar aldı iş (ایش ئۇ) ü yoldaşından (*ÂPz-TAO*, 35).

2. Eş, benzer, nazir. XIV. Ahaddur kim aña yok iş ile (ایشلەك) kur/Kim eydîrse ki var başına kör kör (*M-I*, 1b).

İTMEK ایتىمك, ائمك T. f. (Az., Trkm. et-; Çağ. it-; Krhn., Uyg. et-, it-; Ktü. it-)

1. Kimi isim ve sıfatlardan sonra yardımcı fiil olarak kullanılır. Bu yolda meydana gelmiş bilesik fiiller, "itmek" yardımcı fiilinden önceki sözcüğün maddesi içinde gösterilmiştir.

2. (-i, nsz) Yapmak, eylemek. XIII. Kendüden yavuzu gidermekdür/ Ol kim itmez (چىلەك) bunu ne irâdûr (*SV-I*, 116b); XIV. Kamı gözünde su vü gözümüzün yaşımlı kan/Benizüm gümüşin altun ider (چىلەك) kîmyâ-yi 'îşlî (*KB-D*, 1b); XV. Ne itdi (ىچىلەك) ol hanla ol şâhlar (*ÂPz-TAO*, 2).

3. (-i) Başarmak. XIII. Sharp işdürü bunu idemeye sen (ادامىسىن)/Yalnız bu yola gidemeye sen (*SV-I*, 116b).

4. (-i) Yerine getirmek, icra etmek. XV. °İşbu esîrlər kim gâzîler alurlar Taşrı buyruğunda bunlarañ beside biri Han'udur... Han'a 'arz idildi Han eydîr Taşrı buyruğunu idüñ (كۈلەي)... Kara Rüstem'i okıldılar Mevlâna Taşrı buyruğu neyse it (ايتىلەي) didiler (*ÂPz-TAO*, 54).

5. (-i) Göreve atamak. XV. Mihâl oghı Mehmed Begi begerbegi itdi (ايتىلەي) (*ÂPz-TAO*, 83).

K

KAÇAN قاچان، قىچان، تەجىن T. zf. (Az. haçan; Çağ., Krhn. kaçan; Uyg. haçan, kaçan)

1. Nasıl. XIII. Döndü bunlar söyledi itdi baba/Biz var iken kurd kaçan (قاچان) kapa (*SH-YZ*, 4); XIV. Melekde ağız böyle nice ola dır-eşân/Yâ hürride hîç söyle kaçan (قاچان) ola dil-âvîz (*KB-D*, 4).

2. Ne surette, ne yolda. XIV. Kaçan (قاچان) konşam ol mäh ile diyü/Elümde zic ü ustûrlâb her dem (*KB-D*, 8).

§ – ise zf. ta. Nasıl olsa. XIV. Bu dünyâda benüm sensin ü ol dünyâda sinüñ ben/Kaçan ise (قىچىن ايسە) aşılışar bu kolumn Tûbi tâhndan (*KB-D*, 4).

– kim zf. ta. Ne zaman ki, -diği vakıt, -ince. XV. Kaçan kim (قاچان) Karacâhîşâr'ı aldı şehrenü evleri boş kaldı (*ÂPz-TAO*, 18), Kaçan kim (كىچىن) yayalandan gelseler peynîr ve hâli ve kilim ve kezalar armağan iledürlerdi (*ÂPz-TAO*, 9).

KAHIMAK → KAKIMAK

KAKIMAK قاتىمك T. f. [kahimak نەخىلەن] (Çağ. kaki-; Krhn. kaku-; kaku- <kak=– vurmak)

(-e, nsz) Öfkelenmek, kızıp azarlamak. XIII. Olmaya kim söyleyesin dahiya/İşde düşünüñ saña kahriya (خاتىم) (*SH-YZ*, 2); XIV. Rûbil Yûsuf'ı dutdi/Gel berü deyü kâkiyu (قاچىي) (*HA-YZ*, 8b); XV. °Oşmân Gâzi beğäyet kâkidi (قاچىلەك) eydîr bir kişi kim kazana gâyrimuñ mı olur (*ÂPz-TAO*, 19).

KAMU قامو، قامۇ T. s. (Çağ. kamu, kamuk; Krhn. kamuğ; Uyg. kamâq, kamak, kamâq, kamig, kamug; Ktü. kamâq, kamig, kamuğ, kamułuk <kamu VEWT; <Orta İran. hamâg = hepsi EDPT)

1. Hep, bütün. XIII. Dikeni var birak gûlef algıl/ Kamusunu (ئامسۇنى) köğil bana gelgil (*SV-I*, 116b); İtdiler sultân olursa ol bize/Buyruğ idiserdü kamumuza (قاموزە) (*SH-YZ*, 3); XIV. Toldı görjülide hevâ komadı hâli mekân/Lâ-cerem oldu kamu (قۇمۇ) bu der ü divâr-ı 'îşk (*KB-D*, 2), Kamu (قۇمۇ) işler tamâm olur yirincé/Göñül dilek bulur olmaz yirincé (*M-I*, 1a), Ol hanular kamu (<قۇمۇسى)/Görgüllü eyü hâlu (*HA-YZ*, 1a); XV.

On sekiz bin 'âlemüñ sübhâmsın/Yaradılmış kamu (قۇمۇ) sultânısm (*MH-D*, 8), Dâgüne anca teküler geldi/ Kamasu (قاموسى) 'Osman için tedbir itdi (*ÂPz-TAO*, 14), Umtdular kamu (قاموسى) varhıklarını/Dilerler Taşrı' dan bir baş halâsi (*ÂPz-TAO*, 75).

2. is. Herkes. XV. Ey Hâbibullah vey tâc-i rüsûl/ Kâmu (قامو) öñi Hâk seni itdi kabûl (*MH-D*, 12), Kâmuva (قۇرمۇ) bencileyinseñ dirîg kamulara (قۇرمۇرە) Yig ise 'âlemüñ ayrıklär ile âh başa (*AP-D*, 89a).

3. is. Bir ülkenin halkı. XIII. Hâk seni sultân kîlsar kamuya (قۇرمۇلۇ) On bir kârdaşan turisar tâpuya (*SH-YZ*, 2). XX. → TS

KAPU قابۇ T. is. (Az., Trkm. گاپى; Çağ. kapu; Krhn. kapug; Uyg. گاپاڭ, kapug, kapug < *kap= kapamak VEWT, EDPT)

1. Kapı. XIII. Yûsuf'uñ kârdaşları irisidiler/Bir uğurdan kapuda (قدىپىغى) çığışdular (*SH-YZ*, 10); XIV. Dem olmadı mi demürden ki bir dem ola aña/Niçe niçe kapanudan (قاپۇدۇن) taşra hâlka-i der ola (*KB-D*, 3); XV. Hemân dem yııldır kal'a kapusun (<قۇسۇن) (*ÂPz-TAO*, 27).

2. Devlet işlerinin yürütüldüğü yer, devlet kapısı. XV. °Haylı oğlanlar cem' itdi... Halil eydîr bunları Türk'e virelim Türkçe öğrenciler... andan kapuya (قاپۇرىدۇ) getirdiler ak börk giydürdiler admı... yezîçeri kodular (*ÂPz-TAO*, 55).

§ – si açılmak (bir yerin) dey. Açılmış töreni yapılmak, hizmete başlamak. XV. °Sultan Murâd Han... 'imâret ve cumâa mescidi yaptı... ve ol vaqt kim 'imâretün kapusı açıldı (*HA-YZ*, 4a); XV. °Bu üç kârdaşlar geldükleri yola döndiler (*ÂPz-TAO*, 3), Gâzâ kim 'Osman itdi ey kârdaş (قۇزىداش)/Saçıldı kânlar u kesildi çok baş (*ÂPz-TAO*, 23).

2. Seslenme sözü olarak kullanılır. XIV. °Kârdaş (قدىش) öğütleren biri budur (*S-M*, 6a).

KARA?UQ تاراقۇ T. is. [karanu] (قۇزۇنور، كارانۇ) (Az. garanlığ; Trkm. گارانلىق، چاڭ، Krhn., Uyg., Ktü. қарангىلۇ، қaranqىلۇ)

Karanlık. XIII. Yiri koyibanın göge ağa sen/karanu (قۇزۇنور) ýire nûr gibi yağı sen (*SV-I*, 116b); XV. Sûrdiler akşam kârâqasında (قۇراکىرسىنلەنە) hîşâra girdiler (*ÂPz-TAO*, 18).

KARA?ULIH قاراكلەخ T. is.

Hîzîr'ın abîhayati bulduyu karanıklar tâkisi. XIV. Hîzîr'a lazım neyidi kârâqulihâda (قاراكلەخلىدە) istemek/ Âb-i hayvâna senüñ la'lûni menba' görseler (*KB-D*, 5).

KARAVAS قاراۋاس T. is. (Az. garabas; Çağ., Krhn., Uyg. kara bas)

1. Cariye. XIV. Ya'kûb kâravaş (*قۇراۋاش*) aldi/Yûsuf'ı emzir deyip (*HA-YZ*, 1b); XV. °Evrenoz Begün getirdiği kulu ve kâravaş (*قۇراۋاشى*) bu etrâfdan gelen ilçilere virdi (*ÂPz-TAO*, 57).

2. Uşak. XIII. Kâravaşlar (*قۇراۋاشلار*) eydîrler budur begün/Dilsiz olğul başıma dirgil ögün (*SH-YZ*, 25).

KARDAS قارداش، قارداشلىق T. is. [karandas] (قۇزىداش، قۇزىداشلىق) (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg. karañdaş)

1. Kardeş. XIII. Döndü eydîr bize bu iş hâs degül/Kârdaşım (*قدىشىنى*) öldürün kârdaş (*قىداشلىق*) degeğül (*SH-YZ*, 6), İtdüm kârdaş (*قدىشلىق*) kârdaşa (*قدىشلا*) nitâ kîya/Bu hâylâ geçdi içümden ey uya (*SH-YZ*, 6); XIV. Kârdaşlarımı (*قدىشلارى*) görüği/Her gün gider oynayu (*HA-YZ*, 4a); XV. °Bu üç kârdaşlar geldükleri yola döndiler (*ÂPz-TAO*, 3), Gâzâ kim 'Osman itdi ey kârdaş (*قۇزىداش*)/Saçıldı kânlar u kesildi çok baş (*ÂPz-TAO*, 23).

2. Seslenme sözü olarak kullanılır. XIV. °Kârdaş (*قدىش*) öğütleren biri budur (*S-M*, 6a).

KARIMAK قارىمەن T. f. (Az. گارىمەن، گارىمەنلىق) (Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. گارىمەن، گارىمەنلىق)

(-i, nsz) Yaşlamak, ihtiyyarlamak. XIV. Zîhi der-geh zîhi bahr ü zîhi genc/Ki hergiz kârmaz (*قارىزىز*) dâ'im olur genç (*M-I*, 1b). XX. → DD

KARINDAS → KARDAS

KATI قاتى T. zf. (Az., Trkm. گاتى; Çağ., Krhn., Uyg. گاتى; Ktü. گاتى، گاتىلىق) (Az. garanlığ; Trkm. گارانلىق، چاڭ، Krhn., Uyg., Ktü. қати، қатигىلىق)

1. Çok, pek çok. XIII. Ann görđi Yûsuf'ı sevdi կاتى (*قۇزۇنور*) Dûşvâr oldı Yûsuf'uñ hâli yati (*SH-YZ*, 30); XIV. Didi oğlunu şatdrñ/ Beni կاتى (*قۇزۇنور*) ağlatdrñ (*HA-YZ*, 2b); XV. °Han'um Karamanoğlu bizüm hâlümüzi կاتى (*قۇزۇنور*) zaif itdi (*ÂPz-TAO*, 71).

2. Siki siki, sağlam. XIII. Şîdik ile dut կاتى (*قۇزۇنور*)

anın etegin/Kim sini ilte ol Çalap'a degin (SV-I, 116b), Ismarlar Yüsuf'u bunlara katı (قُلْ) İmdi ne kılur işit Haç kudreti (SH-YZ, 4).

— yürek dey. (< F. *sah-t dil a. a.*) Katı yürekli, acımasız. XIII. Yüsuf eydür aña iy katı yürek (قُلْ) /Ölürüm təm koy kefen gerek (SH-YZ, 7).

KAVL دل: A. is. (< لَوْ كَلِه 'söylemek')

1. Söz. XIII. Uşbu düzgün düzüler yolca gidü/And içdiler kamı kavlın (كَلِيْن) berkidü (SH-YZ, 5); XIV. Kıldum karar zülfine ki kıl kılam teni/Edvār içinde böyle kamı kavl ile (الْوَل) 'amel (KB-D, 5), Degme fi'lün yokdur içinde emân/Muştâfâ kavline (عَوْلَيْل) inangî hemân (G-MT, 1).

2. Rivayet, söyleti. XIII. Perde olur Yüsuf'a Yüsuf yuyunur/Bir kavl (كَلِيْل) oldur Yüsuf aña binür (SH-YZ, 22).

§ kavil kilmak dey. Tembih etmek. XIV. Dedi oğat şaklaşuz/Eyü timâr eylejüz/Sağ esen getürüñüz/Kavil kıldı (كَلِيْل) berkidü (HA-YZ, 7a).

— itmek b. f. 1. Sözleşmek, kararlaştırmak. XV. °Öküzleri götürülerler kavl itmişlerdi (قول ایشلاردى) ki anlar hışra girdükleri sâ'atde 'Oşmân Gâzi' dağı tekfûra gelleydi (ÂPz-TAO, 16). 2. Pazarlıkta uyuşmak. XV. °Bir kâfir gemisi dağı vardi bu 'amel-dâr ol gemiyî kâfirle mu'âmele ider gibi oldı on beş bin floriye kavl itdi (ÂPz-TAO, 99).

— a döndermek dey. Verdiği sözden dönmek. XIV. Eytidiler gizlediñ/Kâvlimüzi dönderdüñ (قول دونردىk) (HA-YZ, 10a).

— ü karar itmek dey. Sözleşmek. XV. İder kavl ü karar (ایدیر قول و قرار) ü 'ahd ü peymân/İçer andlar yalan çok eyler inkâr (ÂPz-TAO, 88).

KİM (I) کیم T. zm. (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg. kim, Ktü. kem)

1. Hangi kişi. XIII. Zelihâ görür burka' altında anı/ Eydür uşbu kim durur (کَمْ) şorun bumi (SH-YZ, 24); XIV. Gonc ağızın açağına kimin (کَمْ) eli irişiser; Ätes-i 'ışık mevsiyi irişen hevâ gerek (KB-D, 9); XV. Kime (کیم) kim döştülk itseñ it hazer sen (ÂPz-TAO, 14), Kudretüne halk-i 'âlem lâ dimez/Der-gehünge kim durur (کم) a'lâ dimez (MH-D, 9), Kime (کم) düşse olur sa'id-i ebed/Nâzar-ı lâ-ilahe illâllah (Ş-D, 1).

2. Kişi, kimse. XV. Allah adın her kim (کم) ol evvel aña/Her işi aşân ida Allah aña (SC-M, 1b), °Her kime (کم) kim bir tîmâr virem anın elinden sebebsiz almayalar (ÂPz-TAO, 20).

3. Bazısı, kimi. XIII. Kime (کیم) ayak sunar kime (کیم) içürtmiş/Kimi (کیم) esrûr yatur toprağda müdâm (SH-M, 253a); XV. Şunu kim aldı yıldızı yapıdı

'Oşmân/Kime (کیم) kahır kime (کیم) luft itdi 'Oşmân (ÂPz-TAO, 22).

§ — e — e dey. Kimlere. XV. °Anı beyân ider kim bu aldığı vilâyetiñ timâruñ kime kime (کیم) virdiler (ÂPz-TAO, 20).

KİM (II) کیم T. bağ. (< F. ki ک)

Ki. XIII. Kendözinden gerek kim (کم) evvel öle/Dirliğün ma'nısın olüp bula (SV-I, 116b); XIV. Şol bir aç kurd bigidür nefs kendözi/Kim (کم) cihâna yir ise toy-maz gözü (ÂPz-F, 1a); XV. Her ne deñlü kim (کم) cihânda var ünâs/Kamu senden rahmet eyler iltimâs (MH-D, 9), Didüm diyeyüm neseb ü neslin/Kim (کم) anlayasını bu hanuñ aşın (ÂPz-TAO, 2), Benüm fürûg-i kamerden ferâgatum var kim (کم)/Çırâg-i mihr-i ru-hundur delil-i râh başa (AP-D, 89a).

KOPMAK قوْمَعْن T. f. (Az., Trkm. گۆپەن; Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. kop-)

1. (-de, -e) Ortaya çıkmak, zuhur etmek. XIII. Yüsuf bir kez âh eyler irileyû/Bir kara bulut kopar (قوْل) göke gürleyû (SH-YZ, 17); XIV. Göryilde kopaklı (قوْل) şanemâ bir safâ-yı 'ışk/Toldu bu 'âleme yine bizden nida-yı 'ışk (KB-D, 2); XV. Ävâzi çökdi kılıçın cihânda/Shâdâ-sından kâfirde gavgâ kopdu (قوپىدى) (ÂPz-TAO, 24), Harâb idüp 'imâret itmek ister/Bu resme dûrlü dûrlü mi'mâr kopdu (قوپىدى) 'Oşmân (ÂPz-TAO, 22).

2. (nsz) Olup çıkmak, olmak. XV. Gökalp'uñ nesi 'Oşmân gör ne kopdu/Du'a aldi veliden veli kopdu (قوپىدى) (ÂPz-TAO, 24).

KUŞANMAK (I) قوشانق T. f. (Çağ. kurşa-; Krhn. kurşa-, kurşan-; Uyg. kurşan- < kur=kuşak, kemer)

(-e) Kendi beline (kuşak, kılıç gibi şeyler) bağlamak. XIII. Balta aluban şalanın usadur/Kuşağıñ çiçer Yüsuf kuşanur (قوشۇر) (SH-YZ, 20); XV. Kuşandı (قوشانى) dîn kılıçın bele 'Oşmân (ÂPz-TAO, 4).

KUŞANMAK (II) قوشانق T. f.

1. (-e) Yeltenmek, meyletmek. XIV. Gel iy 'ışkına kuşanın (قوشان) dil ü cân vir cefâ cevr/al/Geh aşşı geh ziyan eyle budur dükükâni 'ışşâkun (KB-D, 2).

2. (-e) Bir şey yapmağa girişmek. XIV. Kanumi lebleri içdi vü düdü araya kana/Cânûm dağı kuşanuban (قوشازىن) kana kana gerek (KB-D, 6).

KÜFR كفر A. is. (< كفر kefere 'örtemek')

I. Kâfirlik, dinsizlik, inançsızlık. XIII. Dînin artur ki sen diri kala sen/Küfrin (کفر) arturma it gibi öle sen (SV-I, 117a); XV. Şâm-i şirk ü zalâm-i küfri (کفر) sürer/Sherh-i lâ-ilahe illâllah (Ş-D, 1), Hâdi-i şer'ün

eger olmasa sed/Küfr (کفر) ile kalmışdı 'âlem tâ-ebed (MH-D, 13), Harâb eylediler küfrün (کفر) diyârim (ÂPz-TAO, 18).

2. Siyahlık. XIV. Küfrini (کفرىنى) gîsûsunuñ cânûmuz İmân bilür/Baglayalı bilüme bir kara zünnâr 'ışk (KB-D, 2).

L

LEB لب T. is.

Dudak. XIV. La'lûji sen ağzuma urup isırsaq lebümü (لبوى)/Cümle-i ehl-i nazar nâzük muraşsa' görselex (KB-D, 5), Lebüñ (لېن) meyi ile bir dem dimâg eger ter ola/Gerek ki sözlerümüzden cihân mu'atâr ola (KB-D, 3); XV. Leblerüñ (لېل) şun gözleründen mest olan 'âşıklarla/Nuklini cân bezminen şehd ü şeker kil dâ'imâ (ÂP-D, 90a).

N

NİCE نیچے T. zf. [niçe نیچے، نیچے، نیچے] (Az. nece; Trkm. neç; Çağ. nice; Krhn. nece, nece; Uyg. nece < ne + ce)

1. Nasıl. XIII. 'Âşik olur bir naâzarda şürete/Âşik olan nice (نیچے) uyuya yata (SH-YZ, 23); XIV. Elüne âyine al yüzüne balı/Kiçi barmal nice (نیچے) kîlmış ayı şak (KB-D, 9), Tardur gönül be-ğäyet ü 'ışkun denizi od/Çan nice (نیچے) kâtlanibile pes der-hevâ-yı 'ışk (KB-D, 2); XV. Bağduñ başa diyü gözü kana gârk ider/Însâna bundan özge nice (نیچے) intikâm ola (AP-D, 90b), 'Akl şem'i nice (نیچے) idrâk itsün envâr-ı celâl/Çunki yitmiş biñ hîcâb ardından olmaz muâketbes (Ş-D, 3), İmdi nice (نیچے) pâdişehdü gör ani/Cümle görüler göz açup gözler am (MH-D, 10), °Anı beyân ider kim 'Oşmân Gâzi nice (نیچے) düg gördi (ÂPz-TAO, 6).

2. Kaç. XIII. Kutayer söyler bâzırgân hâcaya/Bâhâsim kes kuluñ it niceye (نیچے) (SH-YZ, 26).

3. Ne kadar, ne denli. XIV. İder hiss ol şamu gizlü kokuyu/Nice (نیچے) gizlense kazup yirde kuyu (M-I, 1b).

4. s. Pek çok, bir çok. XIV. Sûhle göyçüllerle kıldı yine car 'ışk'ly nice (نیچے) 'âşıkları kıldı yine zâr 'ışk (KB-D, 3); XV. Haşre dek ger dinilürse bu kelâm /Nice (نیچے) haşr ola bu olmaya tamâm (SC-M, 26), Nice (نیچے) gemileri garâk itdi deryâ (ÂPz-TAO, 20).

§ — idelüm dey. Ne yapalum, nasıl davranışsalım. XV. °Eger bunuñ gibi iş olursa nice idelüm (نیچے ایدىم) (ÂPz-TAO, 94).

— itmelîye itmek dey. Gereğini yapmak, öldürmek. XV. °Yorguç kim Türkmanları... bağılatdı nice itmelîye idüñ (نیچے ایتھلیسے ایدىل) (ÂPz-TAO, 113).

— ler dey. Birçokları, çok kimse. XV. Nice zağm urdlar urdlular hem/Niceler (نیچے لېشكى) didiler kâni kârdaşlar (ÂPz-TAO, 37).

NİÇE → **NİÇE**

O

OD اواد، اد T. is. (Az. od; Trkm. ot; Çağ., Krhn. ot; Uyg. ot, ôt; Ktü. ot)

1. Ateş. XIII. Bu cihân sevmegin kemişmekdür/Işk odindan (ادنەن) hemişa bişmekdür (SV-I, 116b); XIV. Zihî kudret karışmaz od (اد) suya/Od (اواد) içinde girüpdür su busuya (M-I, 1b), Oduña (اودۇن) çünki Brâhim 'şâkilâ duşe dil/Hayâlitünüp bütini yonmagile Äzer ola (KB-D, 3).

2. mec. Cehennem atesi. XV. Ger dîlersiz bulasız oddan (ادندەن) necât/Işk ile derd ile eydîñ eş-şalât (SC-M, 2b).

3. mec. Aci, keder, iżtirap. XIV. Vişâle döyimez cânûm firâka tâkatı yoldur/Firâkun odu (اودى) hem yegdür vişâliñ ihtiyâmlinden (KB-D, 4).

§ — a atmak dey. Ateş atmak, yakmak. XIII. Zelihâ eydûr düsde görüm bir şüret/Gerek öldür beni gerek oda at (اد) (SH-YZ, 23); XIV. Atam atası Hallî/Oda (ادى) Nemrûd atdı (اتى) bil (HA-YZ, 10a).

— a brahmañ mak dey. Cehenneme atmak, ehenhem ateşleyle yakmak. XIII. Ger kılursaçuz bunu siz dünyâda/Burağ'a Tenâri sizi yarın oda (اد) (SH-YZ, 6).

— a salmak dey. Ateş atmak. XIV. Bini zülfeyni kılıçla şalp bende oda şaldı (ادا) Bilimezem ne kopular anuy kîl le kâlinden (KB-D, 4).

— a urmak, [- urmak] dey. (< F. زدن) — ates zeden a. a.) Ateşe vermek, yakmak. XV. °Bir hâşarcuk vardi onı yağmâlı oda urdu (اد) (ÂPz-TAO, 7), °Oşmân Gâzi geldi kim İnegöl'i giceleyin oda ura (اد) (ÂPz-TAO, 5), °Hân eyidi varan ol eve od urun (اد) (ÂPz-TAO, 20), °Anı beyân ider kim (اد) (ÂPz-TAO, 70). — brahmañ mak dey. Ateş atmak, yakmak. XV. Bir gice Tayfur bu hâşarın haźine olduğu ve zâhire olduğu yere od brahmañ (اد) (ارادى) (ÂPz-TAO, 114).

— urmak → — a urmak

Ö

ÖNDİN اوکىن T. zf. (Çağ. öngdin; Krhn., Uyg. öngdün; Ktü. öndin < öñ+din=önden)

1. Önce. XV. °Eger bu vilâyete ben anlardan öndin (ادنەن) geldüm dirse Süleymân Şâh dedem anlardan hâd öndin (ادنەن) geldi (ÂPz-TAO, 18), °Bundan öndin (ادنەن) leşker-i İslâm dağı iki bölük olmuşdu (ÂPz-TAO, 66).

2. Önceden, baştan. XIII. Dâye eydür diseyidüñ öndin (ادنەن) başa /Tîz çare bulurdum uş ben saşa (SH-YZ, 31).

— sona dey. Eninde sonunda, en sonunda, sonuc olarak. XIII. İtdiler şabır eyle iresin aşa/Sabr iden hayra irer öndin şona (اوْ كَدْنَ سَكَنْ) (SH-YZ, 25).

P

PES بَسْ F. zf. [bes بَسْ]

1. Öyle ise, şu halde. XIII. İtdi siz yitürdünüz ol oğlam/Tonında kurdun nişâm pes (سُبْ) kamı (SH-YZ, 10); XIV. Kaşadur mîhrâb u yüzü kibledür/Bes (بَسْ) niçin zülfâni zünâr isderim (KB-D, 7); XV. Kamu dillerde hemân hû hû ola tesbih pes (سُبْ) /Na'ra-yi yâ hû ile her demde illâ'lâh di (MH-D, 12).

2. Artık, bundan böyle. XIV. Benem Leylî'ye Meenûn bes (سُبْ) niderem güne ü ayı/Câna Leylî izi tozi yeg ola ay cemâlinden (KB-D, 4); XV. °Ertugrul buni işitti kim Sultân 'Alâü'd-din Rûm'a pâdişâh oldu pes (سُبْ) vâcib oldu kim bize erin kıymeti bilinür yire varavuz (ÂPz-TAO, 4).

3. Şimdi, bu durumda. XIV. Ben ayağuna fidâ baş koymuşam hayıl durur/Sen bu hâlümi benüm bes (سُبْ) anlamağıl serseri (KB-D, 6).

4. Sonra. XV. Feth-i kelâm pes (سُبْ) bâb-i evvel (ÂPz-TAO, 2).

5. is. Arka, art. XV. Şeş cihetden sen münezzehsin veli senden tolu/Arş u ferş ü fevk u taht u şag u şol u piş ü pes (سُبْ) (S-D, 3).

§ — imdi bağıt ta. Öyle ise, şu halde. XIV. Pes imdi (سُبْ امدي) kullara farz oldu lazım/Hemîşe zîkrine ola mülâzim (M-I, 1a).

S

SIMAK صِمَقْ ، صِمَقْ T. f. (Krhn. si-; Uyg., Ktü. si-)

(-i) Kırıp geçirmek, büyük bir yenilgiye uğratmak. XV. Cünd-i Hâk'dur ki şır (صَرْ) hevâ çerisin/Leşker-i lâ-ilâhe illâ'lâh (S-D, 2), °Azîm ceng oldu kâfîri sıyup (صِمَوْبَ) girü Edirne'ye dönderdiler (ÂPz-TAO, 153).

SÜHTE سُوْخَتَنْ (*<* sühften *'yanmak'*)

Yanık, yanmış, tutuşmuş. XIV. Sûhîte (سوخته) görğülere kıldı yine car 'ışk/İy niçe 'âşıkları kıldı yine zâr 'ışk (KB-D, 2).

SÜLEYMÂN سُلَيْمَان A. öz. is. maz. (< İbr. Šelômôh = barış sever)

Tevrat'da ve Kur'an'da adı geçen peygamber ve hükümdar. (Burada şu olaya işaret edilmiştir: Süleyman, bir gün savaşa giderken bir dereye uğrar, orada karıncalar vardır. Karıncaların beyi karıncalara: "Deliginize girin ki sizi Süleyman'ın askeri çiğnemesin" der. Süley-

man bu sözü işitince güler, atından iner ve karıncaların beyini çağırır. Bey, bir çekirge budunu alarak Süleyman'a armağan eder. Süleyman beyden ögütler ahr. Süleyman'ın duasıyla beyin armağan ettiği but bereketlenir. Süleyman'ın askeri budun yarısını yiyerik doyarlar. Buttan artakalam Süleyman karıncaya verir. Karıncada alp deliğine götürür.) XV. Sañvetüñün yiline biñ biñ Süleymân (سُلَيْمَان) mûrce/Rahmetüñün hâmina tâvüs-i kudsîler meges (S-D, 2), İy şâñ-i hûsn gözle rikâbûnda kulları/Mîr-i zañî görse Süleymân (سُلَيْمَان) 'inân çeker (AP-D, 104b).

T

TAMU طَامُو T. is. (Çağ. tamûg; Krhn. tamûg, tamu; Uyg. tamu <Soğd. tmw=cehen nem VEWT, EDPT)

Cehen nem. XIII. Rahman durur bağıslaya şamusun/Rahîm durur göstermeye şamusun (طاوون) (SH-YZ, 1);

XIV. Ne hûrisin kuşûrun yoł niğârâ/Ki cennetdür tamu (طاوون) sinüñele el-hâk (KB-D, 9), Yarn oda yakılmış/Tamu (طمو) içre kaynayu (HA-YZ, 10a); XV. 'Amel kim sen idersin ey karîndas/Ya tamu (طاوون) ola ya uçmağıçındür (ÂPz-TAO, 37).

TAÑRI تَنْرِى T. is. [teñgrî] (تنگري، تڭىرى، تەنگىرى) (Az. Tanrı; Trkm. Tañrı; Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. Teñgrî)

Allah. XIII. Dünyânur dirliğî geçer kalmaz/Tenñgrî'den (تنگىرى) kim dirise olmez (SV-İ, 116b), Tenñgrî (تنگىرى) adın aqaban girem söze /Tâ ki ine Tenñgrî'den (تنگىرى) rahmet bize (SH-YZ, 1); XV. Bârî ne hâcet kılavuz sözi çok/Bir durur ol andan artuk Tañrı (تنگىرى) yok (S-G-M, 2b), Bu muhaqqâk sâbit oldu haâk durur/Tañrı (تنگىرى) birdür andan artuk yok duruc (MH-D, 10), °Oşmâ Gâzi eydür Tañrı mi (نَجْنُوكْ مَعْ) buyurdu yoksa begler kendileri mi itidiler dir (ÂPz-TAO, 19).

§ Tenñgrî haâkî dey. Tanrı adına yapılan yemin. XIII. Yûsuf eydür dönmemez Tenñgrî haâkî (تنگىرى حق)/Varurram us bunularla ben dâki (SH-YZ, 5), Berü gel dir Yûsuf'a körkme dañı/Öldürmeyem ben seni Tenñgrî haâkî (تنگىرى حق) (SH-YZ, 6).

TEñGRÎ → TAÑRI

TON طَوْن T. is. [don دون] (Az. don; Trkm. dôn; Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. ton < Saka. thauna=elbise VEWT)

1. Elbise, giysi. XIII. Yûsuf eydür aña iy katı yürek/Ölürüm töni (طون) koy kefen gerek (SH-YZ, 7), İnan-mazsañ bizlere bañ tonna (طونا)/Gör tonna (طونا) nice bulaşmış kamına (SH-YZ, 10); XIV. Egnine don (دون) geydirdi/Altun kuşak kuşatdı (HA-YZ, 7a). XX. → DS (→ don)

2. Kılık. XV. °Bir nice gâzileri baş bezleriyle 'avret tonina (طونه) koydu (ÂPz-TAO, 16).

TURMAK طُورْمَقْ ، طُورْمَقْ T. f. [durmak درمك، طرمق dur-; Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. tur-)

1. (nsz) Gitmek üzere kalkmak. XIII. Turdu (طردی) evine gider ol kaygılu/Gözlerinden yaş töker tolu tolou (SH-YZ, 10); XIV. °Âhîr turdu (طرد) yola girdi (S-M, 8b); XV. Hütüm-i devleti tuttu cihâni/Turup (طروروب) İstanbul'dan çıktıktığında (ÂPz-TAO, 35).

2. (-le) Var olmakta devam etmek. XV. Hikmetün ile gelir bu sâl ü mâh/Kudretün ile turur (طورر) bu bâr-gâh (MH-D, 9).

3. (-de, -e) Bir süre için yerleşip kalmak. XV. °Erzin-cân'dan yürüdüler Rûm vilâyetine altı yıl mikdâri turdu (طروريلر) (ÂPz-TAO, 3), °... Vilâyetinde bir yıl kadar durdu (دردی) andan sonra Allah rahmetine vardı (ÂPz-TAO, 117).

4. (-de) Yet almak. XV. °Sağ tarafında Bâyezid Han turdu (طروريلر) ve sol tarafında Ya'kûb Çelebi turdu (طورر)... eyü ceng oldı (ÂPz-TAO, 63).

5. (-de) Kalmak. XV. °Atamdan bir kılıç kalmışdur sende tûrsun (طورسون) (ÂPz-TAO, 7).

6. (-den) Uzaklaşmak, uzak olmak. XIII. Kendözünden yavuzluğu sürgil/Ne neseden kim haâk degül durgıl (درغل) (SV-İ, 116b).

U

UÇMAH → UÇMAK (II)

UÇMAK (I) اوچقچى T. f. (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. uç-)

1. (-de) Kuşlar kanat yardımıyla havada yol almak. XV. Bularuñ gölgésinde uçdı (اوچىدى) hümâ (ÂPz-TAO, 14).

2. (-den) Yüksek bir yerden düşmek, yuvarlanmak. XV. ... Tekfûr yine kaçırdı bir kayadan uçdı (اوچىدى) pâre pâre oldı (ÂPz-TAO, 29).

UÇMAK (II) اوچقچى ، اچقچى T. is. [uçmah اوچقچى] (Çağ., Krhn. uçmaç <Soğd. ustmaç=cennet DTS)

Cennet. XIII. Ol kim oldu ölümsüz ol kaldı/Uçmağı (اوچى) bu cihânda naâk aldi (SV-İ, 116b), Her gün uçmakdan (اوچاتن) aña bir nâr iner/Karsusunda bir latif kandil yanar (SH-YZ, 8); XIV. Uçmahdâ (اوچىلدە) çün yüzüt ola hûriye ne meçâl/Ol tende ki tapuñ ola her rûha ne mahal (KB-D, 5); XV. 'Amel kim sen idersin iy karîndas/Ya tamu ola ya uçmağıçındür (اوچاغىچىنورنار) (ÂPz-TAO, 37).

ULU اولو ، اولو T. s. (Az. ulu; Trkm. ulu; Çağ., Krhn., Uyg., Ktü. uluğ <ul=temel, dip VEWT)

1. Yüce. XIII. Kim sini ol ulu (الله) Hakk'a degüre/Korkulù köprüden genez geçire (SV-İ, 116b), Am bir hasret kilgil/Yâ ulu (الله) Tañrı deyü (HA-YZ, 3b); XIV. Ulu (الله) der-gâhînî yokdur kiyâsi/Dil anum ism-i zâtî okiyası (M-I, 1b).

2. Büyü. XIII. Ecel tutmuş elinde bir ulu (الله) câm/Ki ol câmış içi tolu ser-encâm (SH-M, 253a).

3. is. Yaşa büyük. XIII. Ki bir içer ol sâki elinden/Bay u yohşul ulu (الله) kiçi haş u 'âm (SH-M, 253a).

4. Görkemli, muhteşem. XV. °Mübâlağa yarağ görkı kim ulu (الله) düğün eyleye (ÂPz-TAO, 14).

5. is. Başkan, baş, sözü geçer kişi. XIII. Yahûda eydtür neye guldür key ulu (الله) /İtâ baña bildür ne tuyduñ bahtu (SH-YZ, 6); XV. °Pasa yigit beg ol kavmün ulusiydi (اوچىسىدى) (ÂPz-TAO, 74).

6. is. mec. Tanrı. XIII. Hazne için boşaldı kıldı tolu mu'cizât kıldı şanya anı Ulu (الله) (SH-YZ, 28).

UŞŞÄK عاشق A. ç. is. (tkl. 'âşik)

Aşıklar, sevenler. XIV. Bilûn gibi hilâl oldu ağızın tek hayâl oldu/Hayâlitüñ olalı şâhâ bu dem mihmânı 'uşşâkun (عاشقون) (KB-D, 2).

Y

YAVIZ → YAVUZ

YAVUZ يازىز ، يوز T. s. [yaviz يازىز، يوز] (Az., Çağ. yavuz; Krhn. yafuz, yavuz; Uyg. yavuz, yavaz, yavaz; Ktü. yabız)

Kötü, fena. XIII. Kim ölüse bugün diri ola/Ol kim ölmek yarm yavuz (يوز) ola (SV-İ, 116b). İtdi yâ Yûsuf Tenñgrî'den bil bu işi/Kardaşlarñ kılmlaya yavuz (يوزلى) işi (SH-YZ, 9); XIV. Dönüben eve gele/Bir yaviz (يوز) ad dakiku (HA-YZ, 4b).

YAVUZLIK يوزلىق T. is.

Kötülük, fenâlik. XIII. Kendüzünden yavuzlığı sürçil/Ne neseden ki haâk degül durgıl (SV-İ, 116b).

YIL يىل T. is. (Az., Trkm. yel; Çağ. yil; Krhn. yel, yil; Uyg. yil)

Rüzgâr. XV. Satvetüñün yiline (أىلۇن) bir biñ biñ Süleyman mûrce/Rahmetüñün hâmina tâvüs-i kudsîler meges (S-D, 2), Hevâ yili (أىلۇن) cefâ burcundan eser (ÂPz-TAO, 89).

§ — e virmek dey. (< F. زِيادَ دَادَنْ ber-bâd dâden a. a.) Boşa harcamak. XV. Hübler zülfî hevâsına yiler

çoğdan veli/Yok durur illâ benüm gibi yile virmiş (الله
عزم) emek (MH-D, 158), Yile virme (وَلِيَدْنَاهُ) bu
'ömri ni'metündür (ÂPz-TAO, 87).

(-i) Yıkamak. XIII. Çün diler Yüsuf ki kendözin yuya
(أىرىدى)/Bir balık gelir metris olur suya (SH-YZ, 21);
XIV. Başın yudu (ىرىدى) bağladı/Gözlerin sürmeledi
(HA-YZ, 7a). XX. → DS

Z

ZÜLF لەل F. is.

Yüzün yanlarından sarkan saç. XIV. Güneş ile gicenür
iectimâ'i yoh yâ neçün/Bu kara zülfî (لەل) nigâruñ
yüzünde der-hûa ola (KB-D, 3); XV. Yâ Rab ne sihri var
gözünüñ kim diyince hâ/Zülfün (لەل) 'aşâsim' eyledi
biñ başlu ejdehâ (AP-D, 89b), Söyler ebrûsi kulağına
egilmiş zülfünüñ (لەل) /Kim uzadup cevr elini fitneler
kil dâ'imâ (AP-D, 90b), Mu'anber zülfî (لەل) bünyi
'akläüm aldı (ÂPz-TAO, 42).

E K L E R

A

—an/-en ئە— ئەن— f. çkm.

Geniş zaman ortac eki. XIII. Kuyudan çıktı şanasın
ay durur / Yüzin görən (كۈرەن) kişi zi bay durur (SH-YZ, 14); XIV. Hastaya olan (اولىن) şifâ 'ahdine kalan
(قىلىن) vefâ/Meclis içinde şafâ gül bitiren (بېتۇرەن) hâr-i
'ışk' (KB-D, 2), Gencine miftâh bismîllâh ola/Genc
açan (چىن) ademî ağâh ola (G-MT, 1), Cânlarumuz
gökden indiler yire/Yirde kalan (لەل) göklere kânda
ire (G-MT, 1); XV. Vâri yok yoğ var iden (لەل) ol
dur/Dünyede her olamı (لەل) ol oldurur (SC-M, 2b),
Diyâr-i yarı koyp seyr-i sebz-e-zâ item/Cemende
dil uzadur her biten (پېن) giyâh başa (AP-D, 89a),
İnsâni iden (لەل) fakî ü sultân/Hükਮüne vîren (هەزىز)
delli ü bürhân (ÂPz-TAO, 1).

—ar/-er, —ur/-ür, —r — ور — ر— f. çkm.

1. Geniş zaman eki. XIII. °Anuñ birle yoksulluk
adın adanurlar (ادنۇرلار) (BHMH, 173), °Eger bende
bir kîla ayrılmala kels cân anuñ birle bertinür (بىتىنۇر)
acır (اگىر) (BHMH, 290), Turugelür
(يۇرسۇر) köper (اوپىر) (قوچىر) /Üç yüz
altmış ton aña biçer (ئىچىر) (SH-YZ, 29); XIV.
Gîsûn içinde aazar (ازار) cânum veli /Sen beni görgül ki
azâr isderem (KB-D, 7), Çünki Yüsuf'ı bulur (بىرلۈر)
/İki cihâm alur (اولىر) (HA-YZ, 4a); XV. Yâ açar (آچار)
setrini yâ hôd bürünür (بۇرۇنور) (ÂPz-TAO, 40).

2. Şimdiki zaman —yor eki degeriyle kullanılır. XV.
Ey 'azizler usda başlaruz (شەڭلەز) söze/Bir väsiyyet kî-
luruz illâ size (SC-M, 2b), °Ya'küb Çelebi tarafın hôd
kâfir şımıdı geldiler eyitdiler gel babañ seni ister (إىستىر)
didiler (ÂPz-TAO, 63).

3. —an/-en ortaç eki degeriyle kullanılır. XV. Ey bu
yoklukdan bu vari iżhâr/Bir düzüp birligine itdürüür
(إىخىر) ikrâr (ÂPz-TAO, 1).

D

+dan/+den ئەد— is. çkm.

1. Sebeb anlatır. XIII. Kankı kişi kim bu sözden
(مەزىدىن) yol vara/Tenğri anun müzdini başa vire (SV-R,
223b), Dillerince korkitdilar ol oglami/Korkusından
(قۇرقۇسىدىن) Yüsuf'uñ titrer câni (SH-YZ, 15); XIV.
Cevi elinden (الابن) cân u dil kurtarmağá/Anberüñden
iki Tatar isderem (KB-D, 7); XV. Zâr u zerd oldum
ğamûndan (غمىنەن) bârlı lutf it kolumu/Bilüne iy sim-ten
zerrin kemer kil dâ'imâ (AP-D, 90b), "Topların ăvâze-
sinden (آوازىسىدىن) atalarumuz tavâlesini kırar (ÂPz-TAO,
120), °Kırıldı kimi cengden (چىنكىدىن) ve kimi achiñdan
(آچىنلىنىدىن) (ÂPz-TAO, 42).

2. Bir şeyin kaynağını belirtir. XIII. Ol bunardan
(مەزىدىن) ki Hızır su içti/Diri kaldı ve nefşini biçı (SV-I,
116b); XIV. Göñilde kopali şanemâ bir şafâ-yi 'ışk' /
Toldı bu 'aleme yine bizden (بىزدىن) niğâ-yi 'ışk' (KB-D, 1), Nigarınâ bu gözlerden (كۆزلەرنىن) naşibi kanı
'usşâkun/Ki her dem leblerüñçün dökilür kanı 'usşâkun
(KB-D, 2), Ol Yüsuf anasundan (ايناپىدىن)/Bir oğlu doğmuş
idi (HA-YZ, 1b), Kudretinden (قدىرىتىدىن) cûn düzetti
'âlemi/Kendü nûrnândan (نۇرنىن) yaratdı ademi (G-MT,
1); XV. Kibriyânâ kârvândan (كابرىانىندىن) haber vir-
mez 'ukûl/İrmez andan cân kulağına meger bang-i
ceres (Ş-D, 3).

3. Bir şeyin yapıldığı maddeyi belirtir. XIII. Altundan
(مەزىدىن) yimis kılalar ağaca/Gümüşden (گۈمۈشىنىن) kılıslar
kona ucdn uca (SH-YZ, 31), Yesil zebeced kılıslar
yaprâğı/Müşg ü anberden (مەزىدىن) ideler toprağı (SH-YZ, 32).

4. Yer, bölge ve bölüm bildirir. XIII. Zelîhâ görür
burka' altımdan (مەزىدىن) am/Eydür usbu kim durur
şoruñ buni (SH-YZ, 24); XV. 'Akl şem'i nice idrâk
itsün envâr-i celâl/Çünki yitmis biñ hicâb ardından
(اىرىدىن) olmaz muktebes (Ş-D, 3), °Sultân Murâd
kâqlıyi boğazından (بۇغازىنىن) aşsurdu (ÂPz-TAO, 99).

“Osman Çazı daň başlaň irak yerlerden (أرلدن) av itmege (ÂPz-TAO, 4).

5. Kriyaslama, karşılaşturma anlatır. **XIV.** Benem Leyli'ye Mecmūn bes niderem günde ü ayı/Câna Leyli izi tozi yeg ola ay cemâlinden (چالدن) (KB-D, 4).

6. Yayınlık ve genellik anlatır. **XIII.** Altundan yımış kılalar ağaca/Gümüşden kışlar kona udan (أوجدن) uca (SH-YZ, 31); **XIV.** Sol la'l lebün cilve kılur ise ci-hâna/Bâşdan (بشن) başa sürh-âb alında hıta-i Tebrîz (KB-D, 4).

7. Aşırılık anlatır. **XV.** Baňduň baňa diyü gözimi kana garık ider/İnsâna bundan (بروندن) özge nice intikâm ola (AP-D, 90b).

8. Başka bir ducuma geçiş anlatır. **XIII.** Bundan (بند) soňra imdi aňla söz yatın/Nicedür eydem Yusuf hikâyeytin (SH-YZ, 1).

9. Birlikte olma, birliktelik anlatır. **XIV.** Ädem iseň andan (آندى) ayrı olmaň/Sağ iseň yoluňda şayru olmaň (G-MT, 1).

10. Bitiş-başlangıç anlatır. **XIV.** Eydür 'ilim ögren-gil/Andan (آندى) oyuna varğıl (HA-YZ, 4b).

+den → + dan

E

-en → -an

-er → -ar

I

-iban → -uban

-icag → -icak

-icak/-ieek كـ - [-icag بـ] f. çkm.

-ince, -diği zaman anlamında ulaç eki. **XIII.** Gelirin imdi didiler and içelüm/Bir uğurdan varıcak (ارجع) ağılaşlum (SH-YZ, 9); **XIV.** İy oğlan eger bir daňı deniz seferin iderseñ giri gelicek (كلجك) seni everem (S-M, 9b), 'Aşık u ma'sûkanuň 'ışk iledür varlığı/Balıcağ (باخچىن) ol ortada yine günde-kâr 'ışk (KB-D, 2), Göňül olıcak (ارجلق) Hak'ıñ manzar-gehi/Hakdur istemek kişi anda şehi (ÂP-F, 1a); **XV.** Açıca (چىچىڭ) tatty olur siccill-i vücûd/Mahzâr-i lä-ilâhe illâllah (S-D, 1).

-isar/-iser سـ - [-usar وـ] f. çkm.

Gelecek zaman eki. **XIII.** İtdiler sultân olursa ol bize/ Buyruq idiserdür (ايپىسى در) kamumuza (SH-YZ, 3);

XIV. Bini zülfeyni kâlile şalp bende oda şaldi/Bilimezem ne kopisar (قوپىسىز) anuň kîl ile kâlinden (KB-D, 4), Bu dünyâda benüm sensin ü ol dünyâda sinüñ ben/Kaçan ise asılısar (اصلىسىز) bu kolumn Tûbi tâlândan (KB-D, 4), Cânlaruz biz lâ-mekâna gidiser (كېدىسىز) / Lâ-mekânlular mekânda nidiser (نيدىسىز) (G-MT, 1); **XV.** Ne aşıy eyleyiser (ايلىپىسىز) sanu şanmaň (ÂPz-TAO, 115), Yine biň dûrlü şüret tutdu 'âlem/Kariş muruş olusardur bu eyyâm/Yeni sözler diyiserdür (بايزىسىز) bu diller/Yeni defter yazisardur (بايزىسىز) bu kalem (ÂPz-TAO, 95).

I

-iben → -uban

-icek → -icak

-iser → -isar

L

+lar/+ler لـ + ، لـ + is. çkm.

1. Türkçe ve başka dillerden sözcüklerde gelen çoğul eki. **XIII.** Kim toğa andan sağışsuz kişiler (كىشىلر) /Cüft olalar erkek ile dişiler (دېشلر) (SV-R, 227a); **XIV.** °Gevre şehirlerden yapıcilar (يابىشىلر) ve dürgerler (درگىلر) dirşirüp ol yazida şehirler (شهرلر) ve köyler (کورلر) yapdurasın (S-M, 9b); **XV.** Kamuya bencileyinseñ dirig kamulara (أىمۇرلار) Yig ise 'âlemiň aryuqlar ile (ايرقلارلار) äh baňa (AP-D, 89a).

2. Arapça ve Farsça çoğul sözcüklerde gelebilen çoğul eki. **XIII.** Hem yine bizdeñ selâm yârânlara (هـ) /Dâhi ol din cerâgi imâmlara (شـ) (بارانلار), Selâînları (سلطانلارى) yaturdu bu sakî/Ki bunlara yiridür Rûm ile Şâm (SH-M, 253a); **XV.** Enbiyâlar (أنبياء) serveri sensin hemin/Ey kerîm ü rahmeten li'l-âlemin (MH-D, 13).

3. Sayı sıfatlarından sonraki isme gelir. **XV.** °Bu üç kardeşler (فراداشلر) geldükleri yola döndiler (ÂPz-TAO, 3).

4. Her ne kadar Türkçe'de ikil kavramı yoksa da çift organ adlarının kimi kullanımlarında çoğulla birlikte ikilikle anlatır. **XIII.** Kara kâşlar (كارشىز) kara gözler (كوزلر) cânum aldı cânum aldi/Müselmânlar nedür bu kim bana geldi bana geldi (SV-D, 114a); **XIV.** Kanumi lebleri (لارى) işdi vü düsdi araya kân/Cânum daňı kuşanuban kana kana gerek (KB-D, 6); **XV.** Leblerün (لاركى) sun gözleründen (كوزلارو كدن) mest olan 'âşiklara/ Nuklini cân bezminüň şehd ü şeker kil dâ'imâ (AP-D, 90a).

5. Eklendiği sözcüğün anlamını pekiştirir. **XV.** Her dem endâma lerzeler (لارزىل) düşürür/Heybet-i lä-ilâhe illâllah (MH-D, 6).

6. -leri eki görevinde eylemin tekrarlanma zamanları anlatır. **XV.** °Giceler (كېچەلر) uyku uyumazlar ve gündüzler (كوناۋولر) at arkasından inmezler (ÂPz-TAO, 28).

-lar/-ler لـ - f. çkm.

Üçüncü çoğul kişiyi bildiren ek. **XIII.** Bildüreydüm halâyiň söz ile/Görelere (كۈرەلدى) Yaradan'ı göz ile (SV-I, 117a); **XIV.** °Ol kişi kim yalana mensüb ola toğru daňı söylese inanmazlar (ئانمازلار) (S-M, 7b), Özgeleri medh idenler göreli şâh yüzüñi/Bir yeri tümar idüp yudhlar (بودىلار) eski defteri (KB-D, 6); **XV.** °Elli biň gõger Türkman ve Tatar evin koşdalar (كەلپيلر) (غۇشىلەر) geldiler (ÂPz-TAO, 3).

+ler → +lar

-ler → -lar

+lik/+lik كـ + ، لـ + is. ypm.

1. Soytut ad yapar. **XIII.** Iraklığın (اراقلىن) eydem anuň bilesin/Sîdik ile ger salavât hös idesin (SH-YZ, 24), Yusuf eydür gâmmâzlık (غمازان) işüm degül/Gammâz olan kişiler işün degül (SH-YZ, 27); **XIV.** Ya'nı oyuna vara/Nâ-gâh fitnelik (فتنىك) ide (HA-YZ, 4a); **XV.** Birligine (كۆلچىلر) küllişti ikräر ider/Kâfir olur her k'aşa inkâr ider (MH-D, 10), °Bir gice kâfirler gelüp Bigâ'yı ugúrladılar haylı bed-bâhthi, itdiler ve Bigâ'yı bozdılar (ÂPz-TAO, 56), °Abir peşimânluk (پېشىمانلىق) fâ'ide virmez (ÂPz-TAO, 7), °İmdi Karamanoğlu'nun üzerine varınn senüñ daňı beniüle döstligün (دوستلىك) (دوسلىك) varsa sen daňı gelesin didi (ÂPz-TAO, 87), °Kaçan kim İshâk Beg aňın itmek istese Vilâkoğlu elbette bir seytânlık (رۇمۇنلىق) iderdi kim akım igende töyüm olmadı (ÂPz-TAO, 117).

2. Meslek adı yapar. **XV.** °Kâdiligi (كايدىلىك) ve hâlibligi (خطىلىك) Tursun Faķih'e virdi (ÂPz-TAO, 18).

+lik → +lik

M

-mis/-mis مش ، مـش - [-mus مش] f. çkm.

1. Belirsiz geçmiş zaman eki. **XIII.** İnanmazsañ bizlere

baň tonna/Gör tonna nice bulaşmış (باداششىن) kamına (SH-YZ, 10); **XIV.** Bu gördüğü düş olmuş (پوشىللىك) /Gökden on yıldız inmiş (غۇصىللىك) (HA-YZ, 5a); **XV.** Ne kadar gemiler varsa cemişsin karaya çekdirmiş (چىكىرىشىن) (ÂPz-TAO, 99).

2. Belirli geçmiş zaman eki -di deðeriyle kullanılır. **XIV.** Ben yâr 'ıskiyile toğban büyimisem (ماھرۇم) /ايوپىشىز (Mahrûm) olmaña kişi ender sarây-ı 'ışk (KB-D, 2), Niğare kâmetüne kûlmışız (قىلمۇزىز) (گەلشۈزۈز) göñüli fidâ/Zirâ ki servi revâna revâne gerek (KB-D, 6).

-miş → -mus

-muş → -mis

R

-r → -ar

U

-uben/-üben بـن ، بـن - [-iban/-iben بـن، بـن] f. çkm.

üip, -erek ekleri değerinde ulaç eki. **XIII.** Yemiş ü yaprak adı ve söyleler/Irlayuban (ارلىجىن) (buladık) oynarlar (SV-I, 117a), Teñgrî adın arqaban (كۈرەن) girem söze/Tâ ki ine Taşrı'dan rahmet bize (SH-YZ, 1), Sehr içinde bay yoşsul kalmadı/Ki Yusuf üzre dirilüben (درارون) gelmedi (SH-YZ, 25); **XIV.** Ben yâr 'ıskiyile toğban (طوغىنلىك) büyimisem/ Maھrûm olmaya kişi ender sarây-ı 'ışk (KB-D, 2), Yürek delük delük olıban (اولىن) nâleler kûlur/Da'visi bu ki ya'nı benem şimdî näy-i 'ışk (KB-D, 2), Gonce ağzın aqmaşa kimün eliirişer/ Äteş-i 'ışk mevsiyi işrişen (ايرشىن) (KB-D, 9), Fîkr ile er bulmaçağ Hâk'a/Dâneye aldanuban (الدانىن) düşmez faka (ÂP-F, 1); **XV.** Kandan geliben (كۈرەن) (شەغانلىق) ne ile vardi (ÂPz-TAO, 2), Kamu düşmân kuş oluban (اوچىن) kâçarlar (ÂPz-TAO, 25).

-ur → -ar

-usar → -isar

TDV İSAM
Kütüphane Arşivi
No 069 - 168/2

Ü

-üben → -uban

-ür → -ar

2-4 Şubat 1971 Yönetim Kuruluna
sunulan üye adayları

Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

Yılmaz Alpaslan

Türkân Tunga

Prof.Dr. Ekrem Gülmezoglu

Prof.Dr. Aziz Sevüktekin

Süleyman Eure

Sadiye Akay

Zernişan Alven

Nafize M. Öztok

Gürbüz Erginer

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 059-168/3

2-4 Şubat 1971 Yönetim Kurulu
Toplantısına sunulan üye adayları

Adı, soyadı : Hıfzı Veldet Velidedeoğlu
İşi : İstanbul Hukuk Fakültesinde Ord. Prof.
Öğrenimi : Hukuk doktoru(yüksek)
Onerenler : Dehri Dilçin, Muhittin Güngör

-Dille ilgisi-

Almanya'da Berlin ve İtalya'da Roma Hukuk Fakültelerinde öğrenim görmüştür. Almanca, Fransızca ve İtalyanca bilir. 1934'te Doçent, 1942'de profesör olmuştur. 1948'de ordinaryüslüğe yükselmiştir. 5 büyük ciltlik Medenî Hukuk kitabı ve 30'u aşkın Türkçe inceleme ve araştırması yayımlanmıştır. Bunun dışında Cumhuriyet gazetesinde yüzlerce makalesi çıkmıştır. Yeni Anayasası tasarısının hazırlanmasına katılmış Kurucu Mecliste Anayasa Komisyonunda Redaksiyon Komitesi başkanlığı yapmıştır. 1970'de Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu'nu Türkçeleştirmiştir ve bu yasalar Türk Dil Kurumu yayınları içinde çıkmıştır.

Adı, soyadı : Yılmaz Alpaslan
İşi : Milletvekili, avukat
Öğrenimi : İstanbul Hukuk Fakültesi
Onerenler : Prof. İsmet Sungurbey, Naim Tirali

- Dille ilgisi-

1966 yılından bu yana yayımlamakta olduğum Devrim gazete-sinde yazdığım makaleler ve Millet Meclisinde yaptığım konuşmaları Türk Dil Kurumunun amacına uygun çalışmalarımı gösterir.

Adı, soyadı : Türkân Tunga
 İşi : Çevirmen
 Öğrenimi : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransız
 Dili ve Edebiyatı Bölümü
 Onerenler : Muammer Uygur, Ferit Devellioğlu

-Dille ilgisi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden mezun olduktan sonra (1940), 1948'de aynı yerde önce okutmanlık sonra asistanlık yaptım. 1953'te doktoramı verdim. 1962 yılında doçent unvanını kazandım. Türk Ansiklopedisinde, Gazi Eğitim Enstitüsünde Fransızca Öğretmenliği görevlerinde bulundum. Kurumun amacını benimsemiş olduğumu gösterir çevirilerinden birkaç örhek de aşağıda sunuyorum.

Cicero, Dostluk, M.E.B. yayınları No.3019
 Plautus, Palavracı Asker, M.E.B. yayınları No.3231
 Plautus, Esirler " " 1089
 Eflatun, Devlet IV, " " 2545

Adı, soyadı : Ekrem Gülmazoğlu
 İşi : Mikrobiyoloji Profesörü
 Öğrenimi : Yüksek, Tıp Fakültesi
 Onerenler : Doç.Dr. Atalay Yörükoglu, Prof.Dr.Lütfi Vural

- Dille ilgisi-

Hacettepe Üniversitesi hekimlik terimleri komisyonu üyesiyim. "Tibbi Mikrobiyoloji" adlı İngilizceden yaptığım çeviri^{me} ve başka yapıtlarımla hekimlik dilinin Türkçeleştirilmesine katkıda bulunduğum kansınlıyorum.

Adı, soyadı : Aziz Sevktekin
 İşi : Fiziktedavi profesörü
 Öğrenimi : Yüksek, Tıp Fakültesi
 Onerenler : Doç.Dr. Atalay Yörükoglu, Prof.Dr.L.Vural

- Dille ilgisi-

Mesleki yazilarım ve İngilizceden yaptığım çeviriler amaci benimsediğimi gösterir çalışmalarım dandır. Hekimlik terimleri sözlüğü hazırlık çalışmalarına da katılmaktayım.

Adı, soyadı : Süleyman Emre
 İşi : Emekli ilkokul öğretmeni
 Öğrenimi : İlköğretim Okulu
 Onerenler : Prof.Dr.Orhan Acıpayamlı, Prof.Dr.Zeynep Korkmaz

- Dille ilgisi-

Konya ve Ankara'da 41 yıl ilkokul öğretmenliği yaptım. Çocuk Esirgeme Kurumu çocuk dergisindeki yazılarım ve şiirlerim amacı benimsediğimi gösterir çalışmalarımdır.

Adı, soyadı : Sadiye Akay
 İşi : Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmeni
 Öğrenimi : Yüksek, Edebiyat Fakültesi
 Onerenler : A.Zeki Okmen, Behçet Necatigil

- Dille ilgisi-

Kurumun amacını benimsemiş olduğum çalıştığım okullardaki derslerinden, Türk Dili, Varlık, Çağdaş, Otağ dergilerinde zaman zaman yayımlanmış yazı ve şiirlerimden anlaşılır.

Adı, soyadı : Zernişan Alver
 İşi : Öğretmen
 Öğrenimi : İstanbul Eğitim Enstitüsü, eğitim bölümü
 Onerenler : Nuri Onat, Ali Özer

- Dille ilgisi-

Kurumun amacını benimsemiş olduğunu gösterir çalışmalarım sürekli olarak konuşma ve yazılarında öz Türkçe sözcükler kullanırın. Halkın diliyle yakından ilgilenir ve bazı sözcükleri not ederim. Öğrencilerime öz Türkçeyi kullanmalarında yardımcı olurum.

Adı, soyadı : Nafize M.Öztok
 İşi : Edebiyat öğretmeni
 Öğrenimi : Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü
 Onerenler : İbrahim Zeki Burdurlu, Nahit Ulvi Akgün

- Dille ilgisi-

Öğrencilerim ve arkadaşlarının yazınada ve konuşmada Türkçe kullanmalarını sağlarım. Hiç yabancı sözcük kullanmadan yazdığım yıldarın da vardır. Örnek: 1960'tan önce Aydın'da Özlen dergisinde ve Varlık 1959'da yıldığında Nişlioğlu soyadıyla çıkan ~~xixkarım~~ yıldarı.

4.

Adı, soyadı : Gürbüz Erginer
İşi : Milli Folklor Ens. Araştırmacısı
Öğrenimi : DTCF Etnoloji Kürsüsü
Onerenler : M.Adil Özder, Şakir İlkütaşır

- Dille ilgisi-

Kurumun amacını benimsediğini gösterir çalışmam 1968 yılında Kurum adına Uşak ve çevresinde maddî kültür unsurlarına ait sözlük dışı topladığım kelimelerdir.

1969-1971 bütçe yönetmeliğinin
13. maddesi

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 089 - 168/4

Madde 13- Yaşam ve geçim koşullarının ağırlaşması, fiyatların genel olarak yükselmesi nedeniyle Devletçe memur aylıklarında yapılacak artırımları, kadrolarla bağlı kalınmaksızın gider bütçesi tertibindeki ödeneklerle karşılayarak, Kurum da kendi görevli ve hizmetlileri için, Yönetim Kurulunca saptanacak belirli bir oranla uygular.

Yürütme Kurulunun 23.11.1970 ve 28.12.1970 tarihlerinde kararlaştırıldığı ilkeler.

1- % 50 artırımla yapılacak ödemeler şunlardır:

- a) Kadrolu, gündelikli, özel sözleşmeli görevlilere her ay ödenen para
- b) Seçimle görev başına gelmiş olanlara, ödenek, huzur hakkı adıyla her ay ödenmekte olan para,
- c) Yılda üç kez denetçilere ödenen para.
- ç) Yönetim Kurulu gündelikleri, yarkurulların toplantı ücretleri

2- % 50 artırımla ödemeler 1 Ocak 1971'den başlayacaktır.

3- Bu düzenlemeden sonra her görevde bir tavan konulacak, yükseltmeler bu tavanı aşamayacaktır.

4- Yönetmeliğin 22, 42, 50. maddelerinde bu düzenlemenin gerektirdiği değişiklikler yapılacaktır.

18.1.1971 tarihli Yürütme Kurulu kararı

Yonetmeliğin 22., 42., ve 50. maddelerinin aşağıda gösterilen şekillerde değiştirilmesine karar verildi.

Madde 22- Kadroya yeni alınacaklara verilecek ücret:

Yüksek okulu bitirenler için	1350 liradan
Liseyi	" " 1125 "
Ortaokulu	" " 975 "
Hizmetliler	" " 810 "

başlar.

Geçici görevlilere verilecek gündelikler, öğrenim durumlarına göre bu ölçülere uygun olarak hesaplanır. Buylara ödenecek yıllık ücret toplamı kadrolu görevlilerin yıllık ödeme toplamını aşamaz.

Madde 42- Yükseltmeler, kadrosunu aşmamak üzere şu ölçüler üzerinden yapılır:

- a) 1500 lira ve daha az aylık alanlar için her yıl 50 lira,
- b) 1501 lira ile 2250 lira arasında aylık alanlar için her yıl 60 lira
- c) 2251 lira ile 3000 lira arasında aylık alanlar için her yıl 80 lira
- c) 3000 liranın üstünde aylık alanlar için her yıl 100 lira,
- d) Odacilar için her yıl 25 lira.

Bir yıldan az sürede yapılacak ilk yükseltmede yukarıdaki sayılar 12'ye bölümle bulunan aylık yükseltme payı temel olarak alınır. 15 günden artık olan günler bir ay sayılır. Eksik olanlar hesaba katılmaz. Bulunan sayının son rakamı 1-9 ise 10'a çıkarılır, daha az ise dikkate alınmaz.

Madde 50- Türk Dil Kurumu görevlilerinin yurt içindeki görevli olarak yapacakları gezilerden alacakları yolluk aşağıdaki yöntemlere göre Yürütme Kurulunca belirtilir:

- a) Aylığı 2250 lira ve daha yukarı olan görevlilere tren 1.mevki yataklı, vapur 1.mevki parası ve 90 lira gündelik,
- b) Aylığı 2250 liranın altında olanlara tren 2.mevki yataklı, vapur 2.mevki parası ve 75 lira gündelik,
- c) Tren ve vapurla yapılamayan yolculuklarda Yürütme Kurulunun uygun geleceği yolluk.

Yol ve oturma giderleri, gezinin başladığı günden başlamak, dönüş günü sona ermek üzere hesaplanır.

TÜRK DİL KURUMU
Yürütme Kurulu Kararı Orneği

1/71-2

4.1.1971

Yönetim Kurulunun eylül 1970 toplantısında verdiği karar gereğince Telif Ücretleri Yönetmeliği'nde yapılacak değişiklikler konusu görüşülerek şu önerilerde bulunulması uygun görüldü:

- a) Telif Ücretleri Yönetmeliği'nin 7. maddesinin (d) fıkrası şu biçimde değiştirilecektir: (Hangi dilden olursa olsun latin harfleriyle yazılı yapıtlardan aktarılan metinlere 10, başka harflerle yazılın yapıtlardan aktarılan metinlere 15 lira),
- b) Aynı maddenin (e) fıkrası şu biçimde değiştirilecektir: "Çeviri yazılı metinlere 20, edisyon kritiklere 30 lira",
- c) 7. maddeye şu fıkralar eklenecektir: "g) özel bir araştırmayı gerektiren aktarma ve derlemelere 20 lira, İncelemenin yapısından ayrılamayacak küçük alıntılar (100 sözcüğü geçmemek üzere) telif gibi işlem görür,
- ç) Telif Ücretleri Yönetmeliği'nin 13. maddesinin son fıkrası şu biçimde değiştirilecektir: "dergide yayımlanacak her yerli şaire 50-125, çeviri şiir başına da 40-75 lira ödenir.
- d) 13. maddeye şu fıkra eklenecektir: "aynı ozanın bir sayfayı geçmeyen birkaç şiirinin tümü bir şiir sayılarak" ona göre para ödenir.